

Ottományi Katalin¹

A Visegrád–Gizellamajori erőd Ny/I. helyiségének késő római kerámiája

Nyomtatott változatban megjelent:

*Ottományi Katalin: A visegrád–gizellamajori erőd Ny/I. helyiségének
késő római kerámiája
FiRKák II.*

*Fiatalkorú Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete. Szerk.: Bíró Szilvia – Vámos Péter,
Győr 2012.*

2013

A Valéria-i limes szakaszon, Esztergom és Szentendre között 1988-ban került napvilágra Visegrád–Gizellamajorban egy késő római kiserőd (*I. kép*). Jelen tanulmányban egy nagyobb összefüggő egység, a nyugati szárny I. helyiség anyagát mutatom be.¹ Ez a helyiség téglalap alakú, mérete 22x5,5 m. Rendeltetése: kaszárnya-épület, ahol ipari tevékenységet is folytattak.

Feltárásakor olyan rétegződés mutatkozott, amely lehetővé tette volna a kerámia pontosabb korhoz kötését is. Sajnos, már a restaurálás során kiderült, hogy szinte valamennyi réteg anyaga összeillik egymással. A legalsó és legfelső rétegekből egyaránt kerültek elő egy edényhez tartozó darabok.

I. Rétegek, periódusok

Az erődön belül a rétegződés nem egységes. Van ahol a teljes betöltést egyetlen egységes pusztulási omladék alkotja (ld. K-i szárny, DK-i torony stb.), van ahol több pusztulási réteg s járósínt is elkülöníthető (ld. DNy-i torony, Ny-i és É-i szárny). A déli helyiségek rétegsora alapján a pusztulási periódusok rövid időn belül (évek, évtizedek) követték egymást, rövid életű járósíntekkel megszakítva.

Az ásatók publikációi szerint² a nyugati épületszárnyban a legalsó kelta szint tetején húzódó járósínt volt az erőd építésének ill. azt közvetlenül követő időszaknak a szintje. Kora: *II. Constantius (337–361)*.

A II. Constantius-kori réteget lefedi egy folyamatos feltöltődés, amely eléri a 30–50 cm vastagságot. Ennek felületét elsimítják, kijavítják s erre telepszik rá a következő periódus.

Ez az átépítés *Valentinianus-kori*. Ekkor épült a Ny/I. helyiség közepén a fűtőrendszer, tetején az új járósínttel. A két padlószint között feltöltés. Az udvar Ny-i és É-i felén bolygatatlan habarcsos járófelület van, melyben két hasonló réteg különíthető el. Ezek leginkább a Ny/I helyiség északi bejáratánál mutatkoznak. Ny/I. felső járósíntje is ehhez a habarcsréteghez csatlakozott.

Legkésőbbi építkezés az É/IIb. helyiségben a *Valentinianus-kori szint fölött* kialakított vályogtéglás belső épület, amely félig ráépült a Ny/I északi zárófalára. Az erőd a *430-as évekig* működhetett rendeltetésszerűen.³

Utána hunkori népcsoportok szállták meg s temetkeztek be az erőd falai közé. Az udvar habarcsos szintjébe ásott torzított koponyás sírt, a közvetlenül mellette lévő Ny-i épületszárny keleti falának köves omladéka fedte. E felső, köves omladékban ékkő berakásos, 5. század középső harmadára keltezhető gyűrűfej került elő.

A Ny/I. helyiség kormeghatározása, belső rétegződése a kerámia alapján

Kerámia alapján a fenti rétegződés nem bizonyítható. Ugyanazzal a törmelékkel töltötték fel az egészet az alsó padlószíntől a tetejéig, mivel összeillik a különböző szintek anyaga (*ld. táblázat*). A legnagyobb, összeálló töredékeket tartalmazó réteghez tartozik a felső köves omladék (Zs/3–11)⁴, a két csatorna közötti feltöltés (Zs/13–18, 20–22), az elfalazott bejárat, agyagszínt alatti omladék (Zs/36) és az alsó padló fe-

1 E-mail: ottomanyi.katalin@gmail.com

Itt szeretnék köszönetet mondani az ásatóknak, Gróf Péternek és Gróf Dánielnek a leletanyag feldolgozásának lehetőségéért. Jelen cikk az OTKA T029973 sz. pályázat 2003. évi zárójelentése alapján készült. Rövid összefoglalását ld. GRÓF – GRÓH 2006, 23–26. Német nyelven részben elhangzott 2010-ben a „Romania Gothica” c. konferencián. Ld. OTTOMÁNYI 2014; Magyar nyelven megjelent: BÍRÓ SZ. – VÁMOS P. (szerk.): *FiRkák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete*. Győr 2012, 383–418.

2 GRÓF 1992, 130–132; GRÓH 2000, 27–33; GRÓF – GRÓH 2006, 15–39.

3 Az érmek közül nem keltező értékűek a 2–3. ill. 3–4. század fordulójáról származóak, mivel ezek mind a legalsó járósínten, mind a legfelső pusztulási omladékban megtalálhatók, későbbi pénzekkel együtt. Az építési alsó szinten keltező értékű érmek II. Constantius és Iulianus idejéből valók (4. század második fele). A Valentinianus érmek járósíntre és a pusztulási omladékból egyaránt előkerültek, sőt egy van az alsó padlószínt alól is (ásatók szerint valószínűleg másodlagos helyzetben). Természetesen valamennyi terminus post quem értékű. Ld. FARKAS Edit összefoglalóját az OTKA zárójelentésben (GRÓF – GRÓH 2006, 30).

4 Az ásatáson Zs/...számmal jelölték az ásatók a különböző rétegek s munkahelyek anyagát.

letti feltöltés (Zs/44–48) ill. É-i vége falsarok -150 cm (Zs/38–40). A bennük lévő besimított kerámia alapján ez a feltöltés az erőd legutolsó periódusához köthető. További, összeillő darabokat tartalmazó rétegek, még mindig besimított kerámiával, a paticsomladék (Zs/32–33) és az alsó padló feletti betöltés (Zs/53). Nincs besimított edény az alábbi, összeillő darabokat tartalmazó rétegekben: É-i felső köves omladék (Zs/30), nyugati falkorona szintjén égett réteg s alatta lévő vörös paticsos, tetőcserepes omladék (Zs/25–29), vörös agyagszint alatti égett fekete réteg (Zs/23).

Ezeknek a szinteknek az erőd periodizációja szerint el kellene különülni, hiszen a két csatorna közötti feltöltés, alsó padló feletti feltöltés ill. paticsomladék az átépítéshez köthető (Valentinianus-kor) és későbbi az egész feletti égett, habarcsos, pusztulási omladék (4. század vége).⁵ A kerámia alapján ilyen időbeli elkülönítés nem lehetséges, legfeljebb a besimított kerámia megléte ill. hiánya szerint tudunk csoportokat megállapítani.

1. Egyetlen zárt réteg az erőd építésekor keletkezett planírozás, az alsó padló alatt (Zs/43, 50–52). Benne, a sok kora római edény között már van egy darab mázas korsónyak és néhány késői házi kerámia. A 4. századi római formák a jellemzők (behúzott peremű tál, kihajló peremű bögrék, füles korsók tölcseres és egyenesen álló peremmel), de számuk egyre csökken. (Ld. 3. kép 4, 8. formák). Kézzel formált kerámia is előfordul (16. kép 4). Kora: II. Constantius uralkodásának első évtizede, a 340-es évek.
2. Az erőd legalsó padló szintjéhez ill. az azt követő időszakhoz kevés anyagot kapcsolhatunk.⁶ Dominál a mázas ke-

rámia: tűzdelt tál, dörzstál (9. kép 8), háromfülű korsó (10. kép 7) stb. Még nincs besimított díszítés és nincsenek összeillő töredékek a későbbi rétegek anyagával. Hagyományos római formák a jellemzők (2. kép/1; 3. kép 1–2, 8; 4. kép 5), de a házi kerámiában már megjelenik a „leányfalui fazéktípus” is (3. kép 9). A Constantinus-dinasztia valamint a Valentinianus-korszak érmei kerültek elő e rétegekből. Egy sigillata chiara perem töredék Kr.u.320–380 közötti időszakból való.⁷

3. Habarcsos, paticsos omladék, égett rétegek,⁸ melyekben nincs besimított, de van mázas, kézzel formált és késői házi kerámia. Házi kerámia: hagyományos típusok a kihajló és profilált peremű bögrék (3. kép 1,4), fazekak, ez utóbbi már bordázott vállal (3. kép 8) Jellemzők az új formák és díszítésmódok: bordázott falú, szemcsés, keményre égetett, kiugró vállú fazék típus (3. kép 9–10), hasonló anyagú S-profilú tálak (2. kép 2), talpas tálak (2. kép 6), alávágott peremű fedők (4. kép 5) s bekarcolt hullámvonal díszes töredékek. Mázas kerámia valamennyi rétegben van, hagyományos római formák (vízszintes peremű tálak, dörzstálak, egy- és kétfülű korsók) néha bekarcolt hullámvonallal, vagy beszurkálással díszítve, ami a későbbi rétegek anyagára jellemző (9. kép 2, 3; 10. kép 1, 3, 6), akárcsak a „madárcsörszerű” peremmel készült dörzstálak (9. kép 6). A „leányfalui fazék” mázas felülettel (11. kép 1) már új forma. Simított kivi-

5 Valószínűleg ugyanez a helyzet a szomszédos helyiségek anyagával is (É/IIb, É/III, D/III, DNy-i torony). Ott is felül van egy habarcsos köves omladék, alatta a paticsos égett réteg és többnyire van két agyagos vagy habarcsos járósínt. Itt nem illenek össze ilyen látványosan az edények, de hasonló típusok találhatók a legtöbb rétegben. Néhány jellemző edényt belevettem jelen publikációba is.

6 Ide tartozó lelőhelyek ill. rétegek: Zs/35, 37, 41–42, 54. A Zs/24 rétegben mázas sincs, csak profilált peremű nagy fazék; A zacskó feliratok és rétegek meghatározása néha nem egyértelmű Pl. a Zs/34. felirata

alapján: „É-i fele, Ny-i fal mellett, padló alatt” az erőd építésével lenne egykorú (ha az alsó padlóról van szó). Anyagában már van mázas, de nincs besimított kerámia, ez alapján tehát a 4. század közepére–második felére tehetnének. Ugyanakkor a másodlagosan égett mázas dörzstál és „leányfalui fazékperem” ennél későbbre keltezhető. A Zs/44–49: alsó padlószint feletti betöltés a 2. csoporthoz tartozna rétegtanilag, de az összeillő töredékek a Zs/12,36,40. zacskó anyagával már a későbbi, egységes feltöltéshez köti.

7 Zs/41–42: Hayes 50. forma. A meghatározást Gabler Génesnek köszönöm. A Zs/44. rétegből chiara tál festett utánzata került elő.

8 Zs/2, Zs/23, 25–30, 31, 34, 55, 58.

telben behúzott peremű tálak (11. kép 2), bögrék, füles korsók található. Az edények egy része másodlagosan égett, tehát a Valentinianus-kort lezáró pusztulási omladékból származhatnak. A réteg kora legkorábban Valentinianus, de nagyobb valószínűséggel Valentinianus utánra tehető, miután a leletanyag többsége a későbbi rétegek anyagához hasonlít.

4. Besimított kerámiát is tartalmazó rétegek, koruk a 4. század vége – 5. század első fele.⁹ Továbbá ide sorolhatók azok a rétegek is, ahol nincs besimított kerámia, de vannak összeillő darabok a besimított kerámiás rétegek anyagával.¹⁰ Az alsó padló feletti feltöltésben jelentkező s a felette lévő paticsos égett, ill. legfelső köves habarcsos omladék anyagával összeillő késői kerámia azt bizonyítja, hogy a felső omladékréteg, a helyiség legnagyobb részében egységes. A hasonló típusú kerámiák, melyek használati ideje lehetett több évtized, akár egy fél évszázad is, még lehetővé tennének több, egymást gyorsan követő pusztulási réteget is, de az egymással összeillő töredékek arra utalnak, hogy e felső pusztulási omladék egyszerre került ide. A probléma az, hogy ha a legfelső köves, habarcsos pusztulási omladék anyaga is hozzáillik az alatta lévőhöz, akkor ez a feltöltés az erőd pusztulásának az idején történhetett, nem pedig az átépítéskor. Esetleg akkor, amikor a szomszédos É/IIb–III. helyiségekben, az udvaron s a D/III-ban vályogtéglás falak épülnek. Az É/IIb. vályogtéglás fala félig ráépül az Ny/I északi falára, ami ekkor már romos lehetett. Ezt az

ásatok Valentinianus utánra teszik, de a kerámia alapján éltek itt még az 5. század első felében-közepén is.¹¹ Ez annyit jelent, hogy a **pusztulási omladék az 5. század első felében** keletkezhetett. Ezt támasztja alá a felső omladékrétegben egy észak-afrikai sigillata utánzat is, melynek használati ideje Kr.u. 400 körül kezdődik.¹² Ugyanakkor felveti egyes kerámiatípusok hunkori továbbélésének lehetőségét az a tény, hogy, az erőd udvarának legfelső omladékrétegből olyan ékköves gyűrűfej került elő, mely az 5. század középső harmadára tehető. Továbbá a nyugati fal habarcsos omladéka borította azt a torzított koponyás sírt, melyet szintén a hunkorhoz kötnek az ásatok.¹³

E legfelső réteg kerámia anyaga változatos s nagyon nagy mennyiségű.¹⁴ A korábbi rétegekben található típusok többsége itt is előfordul, de jóval nagyobb mennyiségben. Míg pl. a leányfalui fazéktípus a 2. periódusban csak egy helyen került elő, addig a 4. periódus valamennyi lelőhelyén megtalálható. A profilált peremű bögrék s fazekak száma is ugrásszerűen megnő. Tálakon belül dominál a kónikus alsó részű tál, mind házi kerámia, mind mázas ill. simított kivitelben. Galléros peremű kor-

9 Zs/1, 3–5, 6–11, 12, 13–18, 20–22, 32–33, 53, 57, 59, 60; É/IIb. helyiség habarcsos padló alatt.

10 Zs/36, 38–40, 44–49. Vannak kevert rétegek, ahol kelta, kora- és késő római anyag együtt található. Főleg az alsó padlószint feletti betöltésben; a csatorna alsó agyagszintje felett; az ÉK-i sarok -150 cm-es mélységében. Az innen előkerült leletanyag részben összeillik egymással és azokkal a rétegekkel, ahol van mázas vagy besimított is, tehát késői betöltés, kevert, korábbi anyaggal (Zs/19, 20, 22, 40, 44, 45, 47–48, 53).

11 Analógiaként megemlíthetjük pl. Arrabona táborát, ahol a Valentinianus-kor utáni rétegek (1a–b–2. réteg) anyagában nyomon követhető a római (mázas) kerámia és az új díszítésmódok, ill. formák (besimítás, bekarcolás, bikónikus edények, szemcsés, „tokodi” kerámia) keveredése, majd végül az 5. század második felében (3. réteg) az új stílus térhódítása s a római edények eltűnése. Ld. TOMKA 2004, Taf. 1–8.

12 Zs/5 réteg, Hayes 61b forma. A meghatározást Gabler Dénesnek köszönöm. Az érmek ugyancsak egyes képet mutatnak. A felső omladékrétegben 3. századi, Constantinus-dinasztia ill. Valentinianus-kori érmek egyaránt található.

13 GRÓF – GRÓH 2006, 22; Ez egyelőre csak egy feltételezés, miután jelen dolgozat a nyugati 1. helyiség anyagát vizsgálja, az udvar omladékrétegében lévő kerámiát s az esetleges összeillő darabokat nem ismerem.

14 Inkább azt érdemes felsorolni mi nincs benne. Pl. nincs talpas tál (2. kép 6), pohár (2. kép 12), mázas két-, háromfülvű korsók (10. kép 6–7).

só is van szemcsés és simított felülettel egyaránt. Ide tartozik az összes besimított kerámia.¹⁵

Fenti periodizáció egyes kerámia fajták megléte ill. hiánya alapján próbál csoportokat elkülöníteni, melyekben nagyon sok az átfedés. Pl. a 3–4. csoport kerámia anyaga a besimított edényeket kivéve szinte ugyanaz. **Csak a kerámia alapján nem lehet egy réteg korát meghatározni**, számolni kell a kerámia darabok előke-rülésének véletlenszerűségével is.¹⁶

II. Kerámia Anyag megoszlása, edényformák¹⁷

Az előkerült több ezer kerámia (3555 db.), anyag s technika szerinti megoszlását a mellékelt grafikon mutatja. Többsége házi kerámia (82%), majdnem egyenlő arányban van mázas (6,6%) és simított kerámia (7,6%). Nagyon kevés, de változatos a besimított díszítésű anyag (1%) és aránylag nagy a kézzel formált és lassú korongolt edények száma (3,2%).

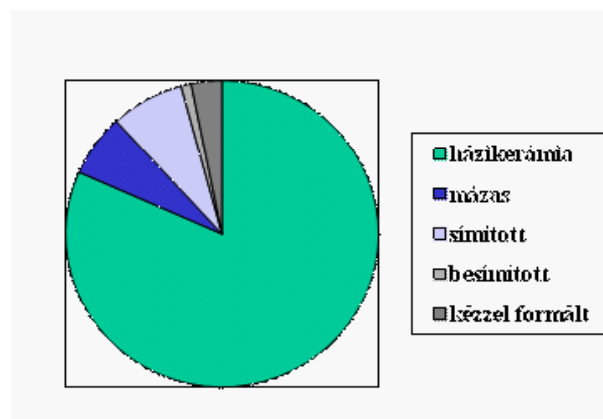
Ez az összetétel nagyon jól tükrözi az 5. század első felében tovább élő telepek, erődök kerámia anyagának jellegzetes csoportjait. A házi kerámia arányának növekedését az 5. század folyamán, miközben csökken a római technikával készült edények, így a mázas kerámia mennyisége. Természetesen kivételt képeznek a műhelyek, ahol egyes termékek száma ug-rásszerűen megnő. Érdekes megfigyelni, hogy a házi kerámia aránya több, 5. század középső harmadát megélt lelőhelyen (pl. a Tokodi erőd-ben, a biatorbágyi telepen és a Szombathely–Fő téri kemencében) hasonlóan magas, mint Vi-segrádon.¹⁸ Ez felveti a kérdést, vajon tovább használták e a visegrádi kerámiát az erőd 430-as évek beli pusztulása után is?

15 A besimított kerámia korábbi csoportjára jellemző díszítés alapján esetleg a 3. periódushoz köthető a Zs/19 hullámvonal díszes töredéke.

16 Előfordul ugyanis, hogy az erőd legfelső habarcsos omladékában nincs besimított (Zs/56: 90/XII. szelv. Déli zárófal előtti tér), míg az alatta lévő paticsos omladékban van (Zs/57: 90/XII. szelv. Nyugati épület déli oldal, paticsos omladék).

17 Az egyes formákat s típusokat részletesen, analógi-akkal s irodalommal együtt Ld. OTTOMÁNYI 2014.

18 Ld. OTTOMÁNYI 2008, 174, 7. táblázat.

1. ábra

A visegrádi erőd kerámiáját vizsgálva úgy tűnik a szokásos 4. századi római formák és technika mellett igen sok új forma s kivitelezési mód figyelhető meg, mely már a római kor vé-gére utal.

1. Házi kerámia¹⁹(2–6. kép)

Hagyományos, 4. századi formák²⁰

Leggyakoribbak a behúzott peremű tálak (2. kép 1), élesen alávágott peremű fedők (4. kép 4-5), szűknyakú, különböző peremű korsók (2. kép 8; 5. kép 1), szélesebb szájú kancsók. A korsófülek végén néha a mázas kerámiában is feltűnő, üveg korsókat utánzó kis dudor látható (5. kép 2). A késő római korban ritka a kerámia pohár, a temetők mellékletei alapján megállapíthatjuk, hogy inkább üveg poharat használtak. Ez a visegrádi kis pohár is üveg előzményekre vezethető vissza (2. kép 12).²¹ A kihajló peremű bögrék s fazekak többnyire vállban szélesedő típusok. Peremük lehet osztott és fedőnek ki-képzett, profilált (3. kép 2–5, 8). Két deformált fazékperem a helyi gyártás bizonyítéka (5. kép 3–4).

19 A rajzokat Mali Antal, a fotókat Deim Péter készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

20 Némelyik formából csak egy-egy db van, ezeket nem soroltam fel külön. Pl. szűrőtál, egyenesen álló osztott peremű tál („Knickwandschüssel”), vízszintes peremű kis csésze stb.

21 BARKÓCZI 1988, Taf. XII. 128, 134–135 (rátett díszítéssel); OTTOMÁNYI 1991, 28, 21. t. 1, 142–143. jegyzet (Leányfalu, simított); OTTOMÁNYI–MESTER –MRÁV 2005, 94 (budaörsi temető, festett).

Új formák a 4–5. század fordulóján (6. kép)

Ezek az új típusok sem igazán előzmény nélküliek a római kerámiában. Gyakran késő kelta, kora római formák élednek fel s használják őket újra tömegesen e késői időszakban. Pl. S- profilú tál, bikónikus tál, galléros peremű korsó stb. Esetleg a 4. századra jellemző típusok válnak egyre gyakoribbá, sőt kizárólagossá ld. profilált fazékperem. Rajtuk új, a 4. századra nem jellemző bekarcolt, beszurkált díszítések.

Az *S-profilú tálak* jellegzetes, nagyon keményre égetett, sárgás-fehér színű anyagból készültek (2. kép 2–3). A forma két évszázados szünet után a 4. század végén jelenik meg újból, főleg a házi kerámiában. Pannonia más részein kevés van belőlük, de itt a Dunakanyarban egyes lelőhelyeken feltűnően nagy számban található (ld. Tokod, Leányfalu, Pilismarót–Malompatak, Biatorbágy).²²

Az S-profilú, vállban ill. hasban megtörő falú tálak 5. századi továbbfejlődése a *bikónikus tál*. A Visegrádi edény peremén és has törésén bevagdosott díszítés látható (2. kép 4), mely a leányfalui és tokodi edényekre is jellemző, sőt ez utóbbi éles hastörésű tálakon bekarcolt hullámvonalak is előfordulnak.²³

Tendenciaként megfigyelhető, hogy az 5. századi kerámiaanyagban egyre kedveltebbek lesznek a *kónikus aljú mély tálak*, különböző perem kiképzéssel. Ilyenek a *vízszintes peremű tálak*. A perem szélén futhat körbe bekarcolt hullámvonal s bevagdosás is (2. kép 4–5). Ez a díszítés elsősorban a tokodi tálakra jellemző. A forma viszont a Budakalász–Luppacsárdai örtony tálainak vezető típusa.²⁴

Kihajló, majdnem vízszintes peremmel készült *talpas tál* is (2. kép 6). Analógiái a leányfalui örtonyból, a tokodi erődből és Morva területéről ismertek. Leányfalun mázas felülettel

is előfordul.²⁵ Előzményeit a karp kerámiában kereshetjük.²⁶

Visegrádon a legtöbb *korsó* töredék a *galléros peremű csoportba* sorolható be (2. kép 9–10). A forma a 4. század végén lesz gyakori, főleg besimított díszítéssel. Szemcsés, keményre égetett házi kerámiából Tokodon és Leányfalun gyártják ebben az időszakban. Peremükön s vállukon bekarcolt hullámvonal díszítés látható.²⁷ Az egyik edény (6. kép 3) szinte pontos analógiája az itáliai Carlino mázas edényei között fedezhető fel.²⁸

Egyedi forma a galléros peremű, kiugró vállú füles edény (2. kép 11). Bevagdosás és bekarcolt hullámvonal díszíti. Leányfalun is meg van ez a szélesebb, fazékszerű típus. Iatrus erődjében az 5. század második felére keltezik a hullámvonaldíszes változatot.²⁹

A *profilált, fedőnek kiképzett peremű bögrék és fazekak* bár szokásos római formák, de számuk ugrásszerűen a 4–5. század fordulóján nő meg. Kavicsos, nagyon keményre égetett anyagból a házi kerámia zömét alkotják ebben a késői időszakban (3. kép 1, 8).

„*Leányfalui fazék típus*”: Formát tekintve a bögrék fele, a fazekaknak pedig a nagyobbik része (66%) lefelé szélesedő nyakú, vállban kiugró, bordázott falú típus. Pereme kihajló vagy fedőnek kiképzett, profilált (3. kép 6–7, 9). Mérete a kis bögréktől egészen a nagy fazekakig terjed. A forma jellemző díszítése a vállon bekarcolt hullámvonal, benyomkodott pontsor, bevagdosott perem. Leányfalun és Tokodon egész sorozat ilyen edényt gyártottak.³⁰

25 OTTOMÁNYI 1991, 16, 10. t. 50; LÁNYI 1981, XXX, Typ, Abb. 15/1.

26 BICHIR 1973, Pl. C–CII; Ezek az un. gyümölcsös tálak a késő római besimított kerámiában is előfordulnak az Al-Dunánál (késő kelta eredetre vezetik vissza a formát). Ld. VAGALINSKI 1999, 158, Abb.3.1,3.

27 LÁNYI 1981, 75, Typ. III. Abb. 3–7; OTTOMÁNYI 1991, 10, 16. t. 10–11, 17. t. 13a, 14, 16 (bekarcolt hullámvonal).

28 MAGRINI–SBARRA 2005, Tav. 6a.

29 OTTOMÁNYI 1991, 16. t. 12, és 32. t. 63; VAGALINSKI 2011, 486, Fig.6.284.

30 LÁNYI 1981, 75, Typ. I, Abb. 1–2; OTTOMÁNYI 1991, 1–13. oldal, 36–75. típus, 28–34. tábla és 5. térkép. Leányfalun a bögrék és fazekak 70%-a ebbe a típusba sorolható.

22 OTTOMÁNYI 1991, 9, 6–8. t; OTTOMÁNYI 1996, 83, Abb. 3–4/8–16; LÁNYI 1981, XXIII–XXIV. tip. Abb. 11–13; OTTOMÁNYI 2008, 14. kép 1–4.

23 OTTOMÁNYI 1991, 3. t. 19.

24 OTTOMÁNYI 2004, 2. kép 2–8; LÁNYI 1981. Abb. 13 (ezek éles válltöréssel inkább az S-profilú tálakra hasonlítanak).

Messzebb is előfordul pl. Intercisa, Biatorbágy, Dél-Pannonia³¹ stb. Használata nem terjed ki az egész provinciára, egyes területeken sűrűsödik, máshol nem is ismerik. A Barbaricumban, szarmata s germán területen egyaránt megtalálható az 5. században.³²

Ha megnézzük a hagyományos ill. új formák arányát érdekes képet kapunk. A tálaknak kicsivel több, mint a fele új forma (56%), a korsók-nál viszont a régi formák dominálnak s csak az egyharmada (38%) új típus. A bögréknek a fele, a fazekaknak 66% sorolható az 5. századra jellemző formák közé.

A házi kerámia új edényformáin megjelenő bekarcolt és beszurkált díszítés nem jellemző a hagyományos késő római kerámiára. A 4–5. század fordulón tűnik fel. Ld. a tokodi, leányfalui és pilismaróti fazekas kemencék anyagát.

Ritka díszítés házi kerámián a pecsételés (5. kép 5). Legközelebbi analógiái Tokodon találhatók.³³

2. Mázas kerámia³⁴ (7–10. kép)

A késő római kerámia egyik legjellegzetesebb csoportját alkotják a mázas edények. Formái hagyományos római típusok, az üveg és fémedények ill. sigillata chiara tálak utánzatai.

Behúzott peremű tál ritka mázas felülettel. Egyik kívül simított és a perem alatt bekarcolt, vonalakkal bordázott (9. kép 1). Analógiaként ld. Tokod, Carnuntum, Mautern stb. anyagát.³⁵

Leggyakoribb és legkorábbi forma a *dörzs-tál*. Formailag későbbiek az egyre keskenyedő, felfelé álló és profilban madárcsőrserű formát

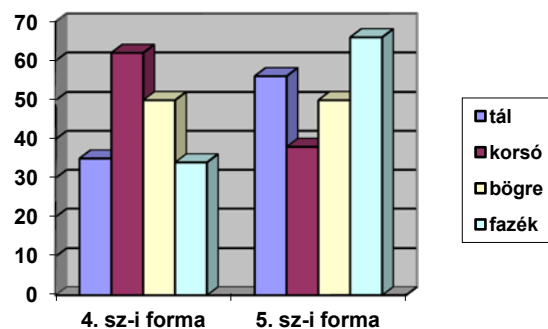
31 OTTOMÁNYI 1996, Abb. 8–9; OTTOMÁNYI 2008, 16. kép 6–15; BÓNA 1993, 153, 67. rajz; BRUKNER 1981, 9–10, 29–30. típus, T/112/39, 45, T/123/145, 149–150. stb; CIGLENEČKI 1984, Abb. 2/19–21.

32 TEJRAL 1985, Abb. 19/1–6; PEŠKAŘ 1983, Obr. 5/2, 12; WINDL 1996, Abb. 5; STUPPNER 2008, Abb.5.4; GINDELE – ISTVÁNOVITS 2009, Abb.51 (5. fázis).

33 LÁNYI 1981, 82, Abb.24.

34 Összefoglalóan a mázas kerámiáról ld. legutóbb OTTOMÁNYI 2011.

35 BÓNIS 1991, 89, Abb.15.4; GRÜNEWALD 1979, 71, Taf. 68/4, 8 (mázas és simított), Taf. 71 (simított); GROH – SEDLMAYER 2002, Abb.132/669 (Hayes 52 forma utánzata, Mautern, Kr.u.350–400/500).

2. ábra. Hagományos és új formák megoszlása a házi kerámiában

mutató peremek. Díszítés alapján pedig későbbi, a peremén bekarcolt hullámvonallal díszített töredék (9. kép 7–8).

Majdnem ilyen gyakoriak a *vízszintesen kihajló peremű csészék és lapos tálak* is.³⁶ Peremükön gyakran bekarcolt hullámvonal fut körbe, egyiken bekarcolt háromszög és beszurkált pöttyök láthatók (9. kép 2, 4). Ritka forma egy horpasztott falú, kívül festett, belül mázas tál (7. kép 4). Hasonló mázas tálát a brigetioi legiotáborból ismerünk.³⁷

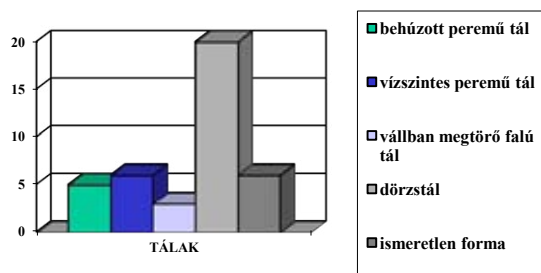
Mázas változatban is előfordulnak a házi kerámiánál már látott *vízszintes peremű, éles válltörésű kónikus aljú tálak*. (9. kép 3, 5) Egyiknek nyakán bekarcolt hullámvonal köteg. Hasonlókat gyártottak Tokodon. Budakalászluppacsárdán különböző peremkiképzéssel léteznek.³⁸

A *korsók* többsége a 4. századra jellemző szűknyakú egyfülű forma. Peremük lehet egyenesen álló, osztott, vagy tölcseresen kihajló. Az ÉK-i elfalazott ajtó előtt két majdnem ép korsó is volt, egyik a legelső padlószintről. A nagyobbikon tűzdelt díszítések futnak körbe (8. kép 1, 3). Analógia nagyon sok van a formához, leg-

36 GRÜNEWALD 1979, 71, Taf. 67; OTTOMÁNYI 1991, 10–12. t; BÓNIS 1991, 143, Abb. 1/1, 9/2, 4, 13/1–3. stb.

37 MIKLÓSITY SZŐKE 2008, 163–164, II.t.1–2; Horpasztások mázas kerámián, ha ritkán is, de más edényformákon is előfordulnak Visegrádon. Pl. É/III.h. felső paticsrétege; Budaörs (OTTOMÁNYI 2011, 5. t. 1–2)..

38 BÓNIS 1991, Abb. 9/10 (szá: 26 cm); OTTOMÁNYI 2004, 2. kép 2–6.

3. ábra: Mázas tálak forma szerinti megoszlása

közelebb Leányfaluról és Tokodról.³⁹ Kevesebb a széles nyakú kancsó. Nagyméretű változata szemcsés anyagból készült (10. kép 2).

A kétfülű korsó forma (10. kép 6) párhuzamai a 4. század második felében tűnnek fel a késő római temetőkből. Gyártották Tokodon s legkésőbbiek a bekarcolt hullámvonal díszítéssel Leányfalun készült edények. A forma rajnai üvegedények agyagutánzata.⁴⁰

Háromfülű korsó a legelső padlószintről került elő (8. kép 4; 10. kép 7). A pannoniai temetőkből előforduló analógiák alapján a 4. század közepső harmadára, második felére jellemző forma.⁴¹

Egyedi forma a kulacs (8. kép 2; 10. kép 1) és a bordázott falú edény. A kulacs perem és talpképzése római. A forma Pannoniában egyedülálló. Analógiát a Rajna-vidéken találunk

hozzá, de ott is ritkán.⁴² Egy késő szarmata sírban Tiszafüreden is előfordul kulacs alakú, galléros peremű, csöves fülű korsó.⁴³

A galléros peremű ún. *murgai korsótípus* mázas felülettel ritka. Főleg ott fordul elő, ahol

39 OTTOMÁNYI 1991, 18–19, 17. t. 17, 18. t. 21, 20. t. 29, 21.t.31 (tűzdeléssel). stb. részletes irodalommal és analógiákkal; BÓNIS 1991, Abb. 5/7, 9, Abb. 11/18, 20; NÁDORFI 1992, 45–47, Taf. 1.

40 Részletesebben ld. OTTOMÁNYI 1991, 19 (81–82. jegyzet); OTTOMÁNYI 2004, 3. kép 4, 37–40. jegyzet; BÓNIS 1991, Abb. 8/13, Abb. 27; NÁDORFI 1992, 50, Taf. II/2b; PIRLING 1995, Taf. 7,2.

41 NÁDORFI 1992, 50, Taf. II/4a–c.

42 PIRLING 1995, 13, Taf. 4. 1 (Krefeld–Gellep).

43 VADAY 1994, Tab. II. 3 (Tiszafüred – Nagyken-derföldék).

helyben gyártották pl. Leányfalu, Tokod.⁴⁴ Visegrád–Gizellamajorban besimított, simított, mázas és házi kerámia kivitelben egyaránt megtalálható.

A *galléros nyakú, bordázott testű*, tojás alakú korsó, pereme hiányzik (7. kép 6). Nem összefüggően mázas, csak mázpöttyök vannak rajta. Ami jelzi, hogy egy kemencében égették a mázas kerámiával. Bordázott falú analógiákat Pátyról s Carlinóból említhetünk hozzá.⁴⁵

A mázas *fazék* ritka. Visegrádon található néhány ún. leányfalui típus, bordázott felülettel (11. kép 1). Formája, anyaga és vékonyfalú kivitele ugyanolyan, mint a házi kerámiáé. Leányfalun gyártottak hasonlót.⁴⁶

A *díszítés* annyiban segít a keltezésben, hogy mindenképpen a legkésőbbi periódus edényeire jellemző a bekarcolt hullámvonal, a beszurkálások s a benyomkodott díszítés. Ilyen díszítésű tálak s korsók főleg a Valentinianus utáni korban kezdődő s az 5. századba is átnyúló műhelyek anyagában fordulnak elő.

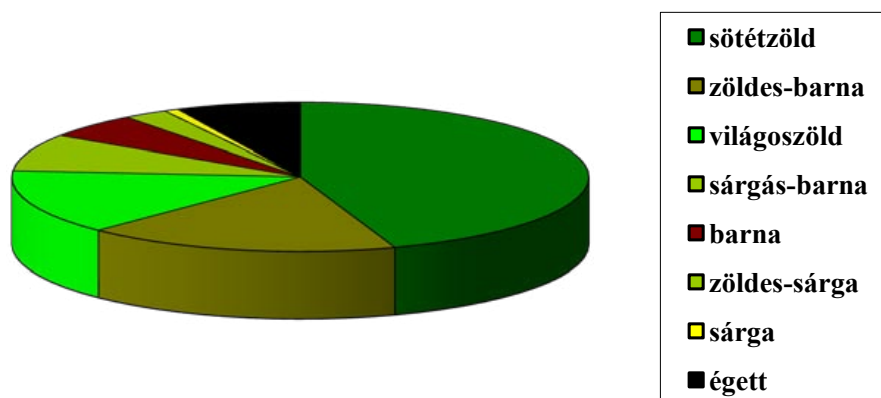
A *máz színét* tekintve dominálnak a sötét színek (sötétzöld, zöldes-barna, barna). Jóval kevesebb a világosabb szín (világoszöld, sárgás-barna, sárgás-zöld, sárga). A maradék égett, hólyagos s megállapíthatatlan színű mázas edény (4. ábra). A máz színe alapján csak egy tendenciát lehet megállapítani a mázas edényeken belül, mégpedig, hogy a 4. század vége felé egyre nő a sötétebb színek, főleg a sötétzöld mázú edények számaránya. De ez sem mindenütt igaz, hiszen az egyes műhelyeknél a rendelkezésre álló anyagok s az égetés minősége erősen befolyásolhatják a máz színét.

Az edények *anyaga* kétféle. A tálak többsége hagyományos jól iszapolt, homokkal soványított kerámia, közepesen keményre égetve. A vállban megtörő tálak, a korsók többsége s fazekak anyaga ugyanolyan szemcsés, keményre égetett, mint a házi kerámia edényeké. Ez időbeli különbséget is jelent.

44 OTTOMÁNYI 1991, 15–17. t; LÁNYI 1991, Abb. 3; BÓNIS 1991, Abb.17/6.

45 MAGRINI – SBARRA 2005, Tav. XVII, XL (korsók), Tav. XXXV–XXXVIII (bordázott füles bögrék).

46 OTTOMÁNYI 1991, 28–32. t. 39b, 42, 50a, 60, 63. tip. Némelyiken csak mázpötty van.

4. ábra: A máz színe alapján történő megoszlás

Kelkezés: A mázas kerámia megléte már eleve keltez egy réteget, biztosan a 4. század középső harmada – 5. század első fele közé. Visegrád–Gizellamajorban az erőd építésétől a pusztulási omladékig valamennyi rétegben előfordul mázas edény. A mázas kerámián belül a rétegek alapján nemigen lehet különbséget tenni. Rétegtanilag legkorábbi az alsó padló szintje (alatta és fölötté lévő réteg), ahonnan a háromfülü korsó s a tüzdelt díszítésű tál előkerült (Ld. 1–2. csoport). A következő réteget, ahol már van mázas, de még nincs besimított kerámia (ld. 3. csoport), máshol a 4. század második felére keltezhethetnénk, itt Visegrádon viszont némelyikben olyan mázas edény fordul elő, mely a legkésőbbi periódusokra jellemző ld. dörzs-tálforma „madárcsörszerű” peremkiképzéssel (Zs/34), bekarcolt hullámvonallal díszített ill. kónikus aljú, megtört vállú vízszintes peremű tál (Zs/2, 23, 55–56), „leányfalui” mázas fazék (Zs/25–27) stb. Végül rétegtanilag a legkésőbbi csoport besimított kerámiával együtt található, de a formák szinte nem is különböznek az előző csoport edényeitől.

Figyelembe véve a különböző rétegek összeillő edényeit, csak annyit mondhatunk, hogy amikor a pusztulási omladék réteg keletkezett, olyan maradék római lakosság élt itt, akik előszeretettel használták a mázas kerámiát.

3. Simított felületű és besimított díszítésű kerámia

Simított felületű kerámia valamennyi rétegben van. Az egész 4. századra jellemző s főleg hagyományos római edény típusokon tűnik

fel: behúzott peremű tál, egyenesen álló peremű, kónikus aljú tál, szűknyakú korsóperemek függőleges simítással (lehet, hogy a korsó vállát már besimítás díszítette) és kihajló peremű bögrék (11. kép 2–3, 5; 12. kép 3).

A simított felületű kerámia későbbi csoportjánál megjelennek a már 5. századra jellemző bikónikus tálak⁴⁷(11. kép 4) és galléros peremű korsók⁴⁸ (13. kép 1). Felületükön gyakran fényes, fekete simítással. A Duna túlsópartján ezt a fekete simítású, galléros peremű csoportot nevezi Tejral „murga” kerámiának s keltezi az 5. század középső harmadára.⁴⁹

Besimított díszítésű edények: Új, 4–5. század fordulóján megjelenő forma a bikónikus tál és galléros peremű korsó. A többi hagyományos késő római típus.

A *bikónikus tál* a besimított díszítésű tálak legjellemzőbb formája Visegrádon, több típusa is elkülöníthető. A nyakán besimított rácsmin-tával díszített forma átmenet az S-profilú és a bikónikus tálak között (12. kép 1). Analógiák említhetők a Leányfalui fazekas kemencéből, a szentendrei táborból, a biatorbágyi telepről.⁵⁰

47 A császárkori barbár telepeken pl. Csengersima–Petea germán hatásra jelennek meg. Ld. GINDELE – ISTVÁNOVITS 2009, 87, Taf.12.15, Taf.15.8, Abb.42–43 (a kerámia 5–6. fázisa, 3–4.század).

48 Legutóbb a budaörsi vicusból került elő egy hasonló, nagyméretű, kétfüli, felületén összefüggően simított korsó. Ld. OTTOMÁNYI 2009, Abb.5, 1–2; Abb.7, 2–3.

49 TEJRAL 1985, 122, Abb. 12.

50 OTTOMÁNYI 1991, 25–26, 3. t. 16, 4. t. 17; OTTOMÁNYI 2006, 127–129, I. t. 1; OTTOMÁNYI 2008, 156–157, 14. kép 5 (hullámvonal).

A másik bikónikus mély tál vagy fazék (12. kép 2) peremén és nyakán több sávban besimított hullám ill. rácsmintás díszítés látható. Ilyen formájú és több sávban besimított díszítésű edények jellemzőek a Pilismarót–malompataki fazekas kemence anyagára, a biatorbágyi telepre, Arrabona táborára az 5. század első felében.⁵¹ Itt a közép-Dunavidéken az 5. századi kerámia egyik legjellemzőbb edénye.⁵² Az Al-Dunánál is előfordul.⁵³ A harmadik típus perem nélküli töredék, több sávba rendezett besimítással (14. kép 1).

A korsók egyik csoportja *tölcséresen kihajló peremű*, egyfülű típus, nyakán és vállán rácsmintával (12. kép 4–6). A forma római üveg és fémelőzményekre vezethető vissza. Legközelebb Leányfalun gyártják, de a Duna mentén, sok helyen feltűnik.⁵⁴

A másik csoporthoz *galléros peremű korsók* tartoznak (12. kép 7–8). Ez az ún. murgai korsó típus. Díszítése Visegrádon főleg hullámvonal, mely a peremén vízszintesen, vagy a nyakán függőlegesen fut. Analógiák legközelebb Tokodon, Dunabogdányban, Leányfalun, Intercisán található.⁵⁵ A Duna túlsó partján, morva területen is nagyon gyakori, szintén hullámvonallal díszítve.⁵⁶ A szarmatáknál is előfordul. Sőt az egyik, hosszúnyakú, karcsú visegrádi korsónak (12. kép 8) a formai párhuzamát is itt találjuk meg.⁵⁷

51 OTTOMÁNYI 1996, Abb. 5/29, 10/1–2, Abb. 11; OTTOMÁNYI 2008, 14. kép 9; TOMKA 2004, Taf.3.9.

52 TEJRAL 1985, Abb. 24/1–2; FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 44/2, 43/2, Abb. 29/1; STUPPNER 2008, Abb.6.7.

53 VAGALINSKI 1999, Abb.6.4 (Iatrus: a visegrádi 14. kép 4. edényéhez hasonló, sűrű hullámvonalakkal díszítve), Abb.11.1 (hullám és rács minta); VAGALINSKI 2011, Fig.5.1

54 OTTOMÁNYI 1989, Fig. 122/19 (Ács–Vaspuszta, besimított rácsminta és bekarcolt hullámvonal, 5. század eleji rétegből); OTTOMÁNYI 1991, 29–30, 39. t. 12, 40. t. 17. További irodalommal, a forma eredetének s elterjedésének ismertetésével; VAGALINSKI 1999, Abb.3.4, Abb.4.2, 4, Abb.5. 11–12, Abb.6.7 stb.

55 OTTOMÁNYI 1999b, 347–348, Pl. VII/4.

56 TEJRAL 1985, Abb. 16/3, 8, Abb. 15/1a, 2, Abb. 14/1, 2, 5. stb. – D2 periódustól kezdve.

57 Besimított díszítéssel: GINDELE – ISTVÁNOVITS 2009, Abb.53, 75–76 (03.03.01–02. tip; a kerámia 5–6.

Van egy nagy, *kétfülű korsó* is, nyakán gallérral, pereme hiányzik (13. kép 2). Ezek a kétfülű, amforaszerű korsók, a késő római kor végén, a 4–5. század fordulóján tűnnek fel Pannoniában s egészen az 5. század közepéig nyomon követhetők. Mázas és simított felülettel is előfordul Visegrádon hasonló. Besimított díszítéssel legközelebbi párhuzam a szentendrei táborból és a budaörsi telepről ismert. Távlabbi analógiák a Duna bal partjáról, Wien–Aspernből valamint Devínből, továbbá Moesiából, Iatrus erődjének IV. rétegéből hozhatók. A késő szarmata kerámiára is jellemző a forma a 4. század végén. A karp kerámiában már a 3. században feltűnik, gyakran galléros peremmel, a miénkhez hasonló díszítéssel.⁵⁸

Bikónikus és nagyobb, tojás alakú fazekakon több sávban láthatunk besimított rácsminta ill. hullámvonalas díszítést (12. kép 9–10). Peremük általában kihajló, néha fedőnek kiképzett. Ez a forma és sávban díszítésmód a Pilismarót–malompataki fazekas kemence anyagára jellemző.⁵⁹ Több, nagyobb fazékhoz tartozó válltöredék is található, melyeknél a perem valószínűleg kihajló volt (14. kép 2–4, 7).

Minták, anyag: A Ny/I. helyiség besimított edényein leggyakoribb a rácsminta (38%). Egyformán sok a függőleges vonal és a hullámvonal (kb. 20–20%). Néha fenyő,⁶⁰ zeg–zúg, háromszög vagy ívminta is előfordul. Elég sok az egyedi motívum (14. kép 4–7).

Többsége jól iszapolt, homokkal soványított anyagból készült. Mintegy 40% apró kavicsos, csillámos anyagú. Ezek közepesen ill. keményre égetett darabok. Ritkábbak a szemcsés, keményre égetett töredékek.

Kormeghatározás:

A besimított kerámia használatának kezdeti időpontjához a Visegrád–Gizellamajori anyag nem nyújt segítséget. A 4. század közepétől – második felétől fellépő függőleges vonalakkal,

fázisa: 3–4.század); Kiöntőcsöves korsó: VADAY 1994, Tab.1.2 (Hódmezővásárhely).

58 OTTOMÁNYI 2009, 418–421, Abb.5, 3; Abb.7, 1.-részletes irodalommal; VAGALINSKI 1999, Abb.6.1,3.

59 OTTOMÁNYI 1996, Abb. 11–14; GRÜNEWALD 1979, Taf. 80/2; GROH – SEDLMAYER 2002, 261, Abb.151.759 (mauterni tábor 6. periódusa: Kr.u. 360/70–420/450).

60 GRÓF 1992, 2. kép 3–4 (fenyő minta).

sávokkal és hullámvonalakkal való besimítás, a hagyományos formákon feltűnő keretelés nélküli minták itt Visegrádon ritkán fordulnak elő.⁶¹ Az erődben a besimított kerámia az alsó padló alatti rétegben nem található. Az alsó padló feletti betöltésben kis mennyiségben már megjelenik. A legtöbb besimított edény a pusztulási omladéokban fordul elő, így bizonyosan Valentinus utáni, nagy valószínűséggel az 5. század első feléből való (Ld. 4. csoport). Erre az időszakra a sávokba rendezett, keretekbe foglalt besimítás a jellemző, változatosabb mintákkal (rács, fenyő, murgai motívum) és új formák is megjelennek. A hunkorban már szinte kizárólagos a rácsminta s csak az új formák találhatók, de ez a 430-as éveknél későbbi használat Visegrádon egyelőre nem bizonyítható.⁶²

4. Kézzel formált és lassú korongolt kerámia (16. kép)

Több-kevesebb mennyiségben valamilyeni rétegben volt ilyen kerámia. Aránya a korongolthoz képest nagyon kevés (3,2%), de ha úgy nézzük, hogy a mázas kerámia fele, vagy a besimított kerámia háromszorosa, akkor mégis jelentős mennyiség.

A kézzel formált kerámia a limes mentén csak a 4. század második felében, végén tűnik fel újra, mikor a római termékek utánpótlása lassan megszűnik, és megint előtérbe kerülnek a helyben gyártott, legegyszerűbb formák. Az egyre barbárosodó katonaság ill. a betelepített foederati népcsoportok bizonyítékeként is szokták tekinteni. Azonban végig nézve a szokásos, egyszerű kihajló peremű bögréket, fazekakat, behúzott peremű tálakat, megállapíthatjuk, hogy ezek a mindennapi használatnak leginkább megfelelő, könnyen elkészíthető formák. Bármely népcsoport használhatta őket. Ugyanakkor némelyik típus főleg germán területre jellemző⁶³ (16. kép 3). A lassú korongolt edények gyakran a korongolt formákat utánoz-

zák (16. kép 8). A kézzel formált kerámia mennyiségének növekedése az edényeket használó népesség igényeinek csökkenését ill. változását is jelzi.

III. Összefoglalás

A hagyományos késő római, máshol gyakori formák, Visegrád–Gizellamajor Ny/I. helyiségében viszonylag kis számban fordulnak elő. Sokkal jellemzőbbek a század végén feltűnő új formák s díszítések. Mind a formák, mind a díszítések előzményei megtalálhatók a kelta s római kerámiában, de közvetlenül levezetni nem tudjuk e korábbi edényekből. Biztosan barbár formák nincsenek, legfeljebb a kézzel formált edények némelyike mutat germán hatást. Gyakoriak az un. interregionális típusok, melyek római, szarmata s germán területen egyaránt előfordulnak az 5. század első felében/középső harmadában. A kerámia anyaga is — a nagyon keményre, sárgás-fehérre égetett, szemcsés anyagú, bordázott falú edények — az 5. századi új stílust képviselik. Gyakran a szokásos formákon is újfajta díszítést alkalmaznak pl. besimítás, mázas edényen bekarcolás, beszurkálás stb. A kerámiaanyag összetétele arra utal, hogy a maradék római népesség (katonák és családtagjaik), keveredve az újonnan érkezett barbárokkal, az új ízlésnek s a lehetőségeknek megfelelő kerámiát használt/gyártott itt a limes mentén.⁶⁴

A Visegrád–Gizellamajori kerámia szervesen illeszkedik a Dunakanyar Valentinianus utáni, az 5. század első felében még működő limes erődítményeinek kerámia művességébe. Ld. Tokod, Leányfalu, Pilismarót–Malompatak, Budakalász–Luppacsárda stb. anyagát.⁶⁵

A kerámia anyag másik jellegzetessége, hogy nagyon hasonló a Dunától északra lévő Barbaricum anyagához, mintha a Duna elválasztó szerepe már nem lenne olyan jelentős. Néhány típus a szomszédos szarmaták edényeivel is kapcsolatba hozható.

61 Ld. függőleges vonalak (12. kép 3–4), hullámvonal (Zs/19).

62 Hunkori besimított edényeket főleg a provincia nyugati felének továbbélő városaiban s erődjeiben találunk, ill. a barbár, keleti gót, hun, alán sírokban.

63 ELSCHKEK 2004, Abb. 6.11, Abb. 8.16, Abb.9.18 (4. század).

64 E kevert, római–barbár lakossághoz kapcsolódó egyéb tárgyak is előfordultak az erőd felső omladékrétegében pl. germán (alemann) szíjvég, kétsoros, félköríves fogójú ill. háromszögletű csontfésűk (GRÓF–GRÓH 2006, 29).

65 OTTOMÁNYI 1999a.

A helyi kerámia gyártás kérdése

Visegrád–Gizellamajorban a nagymennyiségű, hasonló anyagú, formájú és díszítésű kerámia, valamint az egyedi díszítések arra engednek következtetni, hogy az edények egy részét helyben gyártották. **Rontott edény** kevés van. A Ny/I. helyiségen belül elsősorban a házi kerámiában figyelhetők meg. Pl. deformált fazékperemek és korsónyak. Az egyik fazékperem felülete simított (5. kép 3–4).⁶⁶ Rontott mázas edénytöredék az erőd többi részén előfordul (déli és északi szárny). Az Ny/I. helyiségben csak az egyik mázas korsón (8. kép 3) látható benyomódás és az égetés közben hozzáragadt edénytalp maradványok utalnak helyi gyártásra. A mázas kerámia egy csoportjának szemcsés, keményre égetett anyaga, formája és díszítése annyira hasonlít a házi kerámiához, hogy azok is ugyanebben a műhelyben készülhettek. A közös gyártást támasztják alá a mázpettyes edények is. A besimított kerámián belül az edények egyharmada ugyanilyen szemcsés anyagból készült, továbbá az egyedi motívumok is utalhatnak helyi műhely meglétére.

A szomszédos, tokodi és leányfalui műhely hatása nagyon erős volt Visegrádon. Vagy onnan szállították az edények egy részét, vagy egy mester ill a segédje jött át Visegrádra. Esetleg ugyanannak az időszaknak közös ízlését képviselik itt a Dunakanyarban. Időben egyszerre kezdődhetett e műhelyekben a kerámiagyártás, a Valentinianus-korban ill. a 4. század végén. Bár a visegrádi erőd élete hamarabb indult, de biztosan II. Constantius-kori kerámia nagyon kevés van. A leletanyag többsége, így a rontott töredékek is egy későbbi, Valentinianus/Valentinianus-kor utáni korszakhoz köthetők. Pusztulásuk valószínűleg a 430-as évekre tehető. Legkésőbb Tokodot adták fel, valamikor az 5. század második felében.

Visegrádon egyelőre nem tudjuk biztosan meddig használták ezeket az edényeket, valószínűleg ugyancsak a 430-as évekig. Bár a hunkori ékkőberakásos gyűrű is a felső omladékrétegből származik, így elképzelhető, hogy néhány késői kerámia a hunkori betelepedést is megérte.

66 Zs/6,7+11,23. stb.

1. táblázat: Az erőd kerámia anyagának megoszlása lelőhely és kivitel alapján

Ny/1. helyiség (Zs/lh szám)	Mázás	Besimított	Simított	Szemcsés, keményre égetett	Jól iszapolt	Kézzel Formált	Kerámia periódus
1. DK-i sarok, sötétbarna omladék, tetőcserep réteg felett + Zs/59	tál, korsó	Korsón függőleges vonal és sáv; Fazékon háromszög; Talpon rács (14/9)	+	Tál (ld. 2/2, 4); Bögre (ld. 3/4); Fazék (ld. 3/3); Fedő (4/4)	+	+	4
2. DK-i sarok, téglareteg alatti égett, hamus, habarcsos omladék	Dörzstál, bekarcolt hullámvonallal (9/7)		+	Bögre (ld. 3/1-2); Bordázott, profilált peremű fazék (ld. 3/9)			3
3–5. Köves omladék + 6–11, 12, 13–18. zacskó (TS chiara utánzat: Hayes 61b forma)	Tál (9/5, 6); Korsó (ld. 10/2); Galléros peremű korsó; Fazék (ld. 11/1)	Bikónikus tál (14/1); Korsó (12/5, 7; 13/2; ld. 12/6 – rács, hullám); Fazék (12/9, 14/6, 7, 15/5); ld. 14/4, 8 (sok egyedi motívum).	Tál (ld. 11/2, 4 – fényes fekete)	Tál (2/3, 7; ld. 2/5, 9/3); Korsó (2/9); Kancsó; Bögre (3/1, 3; ld. 3/4, 5, 6); Fazék (ld. 3/8, 9, 4/1–2; ld. 4/3: bekarcolt hullámvonal)	Vízszintes peremű tál; Bögre (ld. 3/4); Pohár	+ (simított) Lassú korongolt fazék (16/5)	4
6–11. Köves omladék réteg alja + előző+12+16–18. zacskó (TS chiara)	Tál (ld. 9/1, 3, 4, 6); Korsó (10/2, 4), tölcséres perem, fül ujjbenyomásokkal, dudorral (5/2); Pohár; Bögre (ld. 3/7); Fazék (ld. 11/1)	Tál (12/2); Korsó (13/2, 14/5); Fazék (12/9, 14/4, 5); Egyedi motívum (állat ?).	Tál (ld. 9/1, 11/2, 4), Korsó (13/1, ld. 12/7), korsónyak, nagy korsó alja, Bekarcolt hullámvonal, Hombár fényes, fekete	Tál (2/3, 7; ld. 2/2, 4, 5); Korsó (2/11; ld. 2/9, 10, tölcséres perem; Bögre (3/4, 6; ld. 3/3, 7); Fazék (2/11; ld. 3/3, 8, 9, 4/3; 4/2 – bekarcolt hullámvonal, 5/4 deformált perem); Fedő (ld. 4/4–5)	Szűknyakú korsó Bögre (ld. 3/4)	Tál (16/1); bögre (16/4)	4

Ny/1. helyiség (Zs/lh szám)	Mázás	Besimított	Simított	Szemcsés, keményre égetett	Jól iszapolt	Kézzel Formált	Kerámia periódus
12. Helyiség D-i fele, félkör alakú kőfelület körüli agyagszint felett + 6, 17-18 + 47. zacskó	füles korsó	Fazék (ld. 12/9)	tál (ld. 11/3)	Tál (ld. 9/3)	Tál (ld. 9/3) Szűk Korsó nyak; Bögre (ld. 3/7)	Bögre (16/6)	
13–18. 1–2. sz. csatorna közötti sötét barna feltöltés + 3–12 + 21. zacskó (TS chiara)	Tál, (ld. 9/1, 2); Korsó (10/2; ld. 3/10), tölcséres peremű, szűknyakú; Kancsó; Csavart fül (10/5)	Fazék (12/9); Korsó (13/2); Fazék (ld. 14/3); Talpon és oldaltörédeken rácsminta (ld. 14/9), álló rács.	Tál (ld. 9/1, 11/2); Korsó (13/1; ld. 12/4, 6, 7); Tölcséres és galléros perem, fül, talp	Tál (Ld. 9/5, 2/1, 4-5, bekarcolt hullámvonal, 2/7); Korsó (2/10; ld. 10/4); kancsó; Bögre (3/10; ld. 3/1, 4; kétfülű, 3/6–7); Fazék (3/3, 4/3– bekarcolt; ld. 3/9, profilált perem)	Fedő; Talpak; Bögre (ld. 3/4); Fazék (ld. 3/8)	Fazék (ld. 16/5); Talp	4
19. ÉK-i előtér. É-i csatorna falon túli része mellett	+	Hullámvonal	korsónyak	bögre–fazék (ld. 3/7, 9).	+	+	3-4
20–22. csatorna, alsó agyagszint felett + 15 + 36. zacskó	tál (9/1; ld. 9/2, 4: benyomkodással); Korsó (ld. 10/4); tölcséres perem; Kancsó; fül bütyökkel (Ld. 5/2)	Vállon függőleges, hullám, rács minta, álló rács. Egyedi motívum (állat?).	Korsó (ld. 12/5); fül	Tál (2/1; ld. 2/2, 4, 9/1, 11/2); Korsó (2/10, 4/1 - bekarcolt); Bögre (ld. 3/6, 7); Fazék (ld. 3/5, 9); Fedő (ld.4/4)	tál (ld. 2/2); kelta- kora római	Bögre (16/4); Lassú korongolt fazék (ld. 16/5,7); talp	4
23. ÉK-i sarok, vörös agyagszint alatti égett fekete réteg + 29. zacskó	Tál (ld. 9/2-3, 6); Korsó (10/6); dudoros fül (ld. 5/2)		Tál (ld.11/2)	Bögre (ld. 3/4); Fazék (ld. 3/8–9); Deformált perem (5/3)	+	Bögre (ld. 16/4,6: simított) ;Fazék	3
24. K-i fal melletti tetőcserép omladék			Kora római	Szalagfül; Fazék (3/8)	+		2

Ny/1. helyiség (Zs/lh szám)	Mázás	Besimított	Simított	Szemcsés, keményre égetett	Jól iszapolt	Kézzel Formált	Kerámia periódus
25–27. Ny-i fal melletti át- vágás falkorona szintjén, fekete égett réteg, lefelé paticsos, habarc- sos omladék + 28–29. zacskó	Fazék (11/1)		Füles korsó; Talp	Tál (ld. 2/2); Bögre (3/7); Fazék (3/9)		Bögre (ld. 16/4,6)	3
28–29. É-i fele, égett réteg alatt lévő vörös pat- icsos, habarcsos omladék + 23 + 25–27 + 30. zacskó	Dörzstál (ld.9/6); Korsó (10/6) Fazék (11/1)		+	Tál (2/2, 6); Pohár (2/12); Bögre (3/7); Fazék (3/9); profilált perem; Fedő (ld. 4/5)		Fazék (ld. 16/4)	3
30. É-i fele, felső köves omladék + 29. zacskó			+	Tál (2/6); Pohár (2/12); Korsófül; talp; Fazék: profilált perem; bor- dázott fal; bekarcolt hullámvonal	Füles edény		3
31. vörös ag- yagszint feletti omladék	Dörzstál Korsó töredék		+	Bögre (ld. 3/1); Fazék (ld. 16/4)	+	+ (simí- tott)	3
32–33. É-i épületszárny, paticsomladék, magos réteg alatti barnás, kevert betöltés + 53. zacskó	Tál; Korsó (ld. 12/6), galléros peremű korsó, be- nyomkodá- sokkal; szalagfűl	Fazék (12/10); Korsó (12/ 6); Válltöredéken hullámvonal, ferde sávok, fényes, fekete hullámvonal	Korsó; talp	Tál (2/5); Korsó tölcséres peremmel; Pohár (ld. 3/2); Bögre (ld. 3/3); Fazék (ld. 3/8, 9)		+	4
34. É-i fele, Ny-i fal mellett, padló alatt	Dörzstál (ld. 9/8); Korsó szalagfűl		Bögre	Fazék (ld. 3/9 – égett).		+, Bögre (lassú ko- rongolt, simított)	3
35. É-i fele, agyagpadló feletti sötét barna paticsomladék	Korsó			Szalagfűl; Fazék (ld. 3/9); Fedő (ld. 4/5)	Korsó nyak; Bögre (ld. 3/2)		2

Ny/1. helyiség (Zs/lh szám)	Mázás	Besimított	Simított	Szemcsés, keményre égetett	Jól iszapolt	Kézzel Formált	Kerámia periódus
36. É-i fele, elfalazott bejárat, agyagszint alatti omladék + 21+ 46. zacskó	Duzzadt peremű tál; Dörzstál (ld. 9/8); Korsó		+ fényes, fekete	Tál (ld. 2/4); szűrőtál; Bögre (3/5; ld. 3/1, 4); Fazék (ld. 3/8)		Tál (ld. 16/1); Bögre (16/4); Seprús díszítés	4
37. É-i fűtőcsatorna, helyiségen kívüli köves felület	Tál és korsó oldal töredék		Vízszintes simítású oldal töre- dékek	Oldal töre- dékek			2
38–40. É-i vége, falsarok -150 cm + 44–45. zacskó (érem 4. század 2. fele)	Füles korsó (10/3); bordázott korsó (7/6)		Tál (11/2 – fényes, fekete; Talp	Korsó (2/8); szalagfűl; Bögre (3/2; ld. 3/4); Fazék (ld. 3/9); Fedő (4/5)	+; kora római	Bögre (ld. 16/4; simított (fényes, fekete); Talp	4
41–42. É-i vége, padló feletti ill. alatti réteg (TS chiara: Hayes 50. forma)	Dörzstál (9/8); Korsó	Hullámvonal (kora római?)	S-profilú tál; Pohár/ korsó – fényes, fekete; Tölcséres peremű korsó	Bögre (ld. 3/1, 4); Fazék (ld. 3/8); Fedő (egyenes peremmel)	Kora római		2
43. alsó padlósz- int alatti réteg			+		+ kelta– kora római		1
44–49. alsó padlószint feletti betöltés + 12+ 36 + 40 zacskó (TS chiara utánzat)	Tál (9/2, 10; ld. 9/1, 6); Talp		Tál (11/3, 4; ld. 11/2); szűrőtál; Korsó (ld. 13/2); Bögre (11/5– fényes fekete)	Tál (2/4; ld. 2/1); Korsó (2/8); Pohár (ld. 3/2) Bögre (ld. 3/1, 4, 7); Fazék (ld. 3/8, 9); Fedő (Ld. 4/4)	+ kelta– kora római	Bögre (16/6); Fazék (16/7); Lassú korongolt fazék (16/5,8)	4
50. alsó padlósz- int alól (Valen- tinianus érem)				Fazék (ld. 3/8)	Kora római	+	1
51. átvágás az alsó falkoronától, 110 cm		+ kora római	+	Fazék (ld. 3/8)	kora-római	Fazék (ld. 16/4)	1
52. alsó padló alatt, kelta réteg felett	Korsónyak			Bögre (ld. 3/4); Fazék (ld. 3/8)		+	1
53. középső rész, alsó padló felett + 32. zacskó	Korsó	Fazék (12/10 – fényes, fekete); Old- altöredéken rácsminta	+ talp; kora római	Korsó (ld. 3/10); Fazék (ld. 3/8)	+	+	4

Ny/I. helyiség (Zs/lh szám)	Mázás	Besimított	Simított	Szemcsés, keményre égetett	Jól iszapolt	Kézzel Formált	Kerámia periódus
54.* Ny/I. metszetfal előtti legalsó agyagos, habarcsos felül- eten	Tüzdelt tál; ép, 3 fülű korsó (10/7)			Behúzott peremű tál			2
55. 90/XII. szelv. (D/III.h.) – Ny/I. helyiség között, sötétbarna köves, agyagos omla- dék.	Tál (9/3)		Behúzott peremű tál vagy fedő	+		+	3
56. 90/XII. szelv. D-i zárófal előtti tér legfelső söté- tbarna, habarc- sos, szemcsés omladék	Tál (9/9)		Behúzott peremű tál	Tál (ld.2/1, 4–5)		+	4
57. 90/XII. szelv. Ny-i épület, déli oldal, paticsos réteg, sötétbarna alatt.	+	Korsó (14/8 – fényes, fekete)		Fazék (ld. 3/9)			4
58. 90/XII. szelv. Ny/I. helyiség, Ny-i zárófal közötti patics omladék	Tál (9/4)						3
59. 90/XII. szelv. Falkoronától 90–100 cm, paticsos omladék (D/III. h.) + Zs/1	Tál (ld. 9/1)	Fazék (14/3)					4
60. É-ra, felső paticsos omladék = É/IIb. helyiség	Dörzstál, Kulacs (10/1)	rácsminta	+	S-profil (2/3); bikónikus tál bekarcolt hullám- vonallal; Fazék (ld.3/3, 9)	Kihajló peremű bögre	Tál (16/1); Csésze (16/3); Lassú korongolt fazék	4
61. Ny/I, ÉK-i rész, befalazott ajtó előtti felület.	Füles korsó bev- agdosások- kal (10/8)						3-4
61. Ny/I. É-i fele, bejárati szint	Tálak (ld. 9/3)			Profilált perem; erős korongolás nyomok		Tál (16/2) – simított	3

* Az eredeti zacskószámozás csak 53-ig tartott. Ettől kezdve én neveztem el a rétegeket.

Katalógus

2. kép. Házi kerámia tálak (1–7), korsók (8–11), pohár (12).

1.(Zs/20). Fekete színű, nagyon sok apró fehér mész és kavics szemcsével, keményre égetett. Szá: 15 cm. 2–4. periódus.⁶⁷

2.(Zs/29). Szemcsés, keményre égetett, szürke színű. Szá: 19,2 cm. 3–4. periódus.

3. (Zs/5+7+10). Fehéres-szürke színű, szemcsés, keményre égetett (5 db). Szá: 32 cm. 4. periódus.

4.(Zs/47). Sötétszürke, szemcsés, keményre égetett. Perem két szélén bemélyített vonal fut körbe. Szá: 22 cm. 2–4. periódus.

5. (Zs/33). Fekete, törése világosabb színű. Szemcsés, keményre égetett. Perem külső-belső széle hullámosra kiképzett, rajta bemélyített hullámvonal. Szá 17 cm. 4. periódus.

6. (Zs/30+29). Csillámos, közepesen égetett. Vöröses-barna színű, törés után másodlagosan égett. Több darabból ragasztva. Szá: 14,6 cm. 3. periódus.

7. és **6. kép 2.** (Zs/5+6+13–18). Fehéres-szürke színű, szemcsés, keményre égetett. Válltörésén bevagdosott pontsor fut körbe. Szá: 19 cm, m: 7 cm. 4. periódus.

8. (Zs/44 + 40). Szürke színű, szemcsés, keményre égetett. Szá: 7,2 cm. 3–4. periódus.

9.(Zs/3). Kívül világos, belül sötétszürke színű. Anyaga szemcsés, csillámos, keményre égetett. Vállán bekarcolt hullámvonal fut körbe. Lá: 15 cm. 4. periódus.

10. (Zs/21+15). Fehéres-szürke színű. Szemcsés, keményre égetett. Szá: 5,5 cm. 4. periódus.

11. és **6. kép 5.** (Zs/11+7+9). Fehéres-szürke színű, szemcsés, keményre égetett. Peremén bekarcolt vonalak futnak körbe. Vállán körben benyomkodott pontsor, alatta és felette bekarcolt hullámvonal. Nyakán egy helyen átlukasztva. Szá: 13 cm. Szá: 18 cm. 4. periódus

12. (Zs/28+30). Szürke színű, szemcsés, keményre égetett, jól iszapolt. Szá: 7 cm. 3. periódus.

3. kép: Házi kerámia bögrék és fazekak

1.(Zs/3). Szürke színű, kívül helyenként másodlagosan feketére égve. Vállán két bemélyített vonal fut körbe. Anyaga kavicsos, csillámos, hólyagos és apró lyukacsos, rosszul iszapolt, közepesen keményre égett. Szá: 9,7 cm. 2–4. periódus.

2. (Zs/40). Szürke színű, szemcsés, keményre égetett. Szá: 6,4 cm. 2–4. periódus.

3. (Zs/15). Fehéres-szürke színű, szemcsés, keményre égetett. Vállán bekarcolt vonal fut körbe. Szá: 14 cm. 4. periódus.

4. (Zs/8). Feketés-szürke színű. Nem keményre égetett, anyaga csillámos, apró kavicsos, elég rosszul iszapolt. Szá: 10 cm. 1–4. periódus.

5. (Zs/36). Peremen kívül bekarcolt vonalak futnak körbe, edény vállán ugyancsak. Szemcsés, keményre égetett, világosszürke színű. Szá: 14 cm. 4. periódus.

6. (Zs/8+11). Szemcsés, keményre égetett, vékonyfalú. Sötétszürke színű. Szá: 14 cm. 4. periódus.

7. (Zs/26+25+29). Vékonyfalú, szemcsés, keményre égetett. Világosszürke, foltosan feketére égett a törés után. Tá: 5,8 cm, szá: 9,2 cm. 3–4. periódus. Mázas változata is van.

8. (Zs/24). Fekete, törése szürke, helyenként vörösre égett. Vállán erős korongolás nyomok. Szá: 15,4 cm, tá: 8 cm. 1–4. periódus.

9. és **6. kép 4.** (Zs/25+26+29). Szemcsés, keményre égetett, bordázott. Sárgás-rózsaszínes színű. Szá: 16 cm. 2–4. periódus.

10. (Zs/17). Világosszürke színű, szemcsés, keményre égetett. Vállá kiugrik és bordázott (erős korongolás nyomok). Szá: 8,8 cm. 3–4. periódus. Mázas változata is van.

4. kép: Házi kerámia díszített oldaltöredékek (1–3), fedők (4–5).

1. (Zs/21). Világosszürke színű, szemcsés, keményre égetett. Vállán két sorban bemélyített hullámvonalak. Lá: 16 cm. 4. periódus.

2. (Zs/7+10+11). Szemcsés, keményre égetett, sárgás-fehér színű, foltosan feketére égett. Vállán benyomkodott pontsor fut körbe, alatta erős korongolás nyomok. Lá: 20 cm. 4. periódus.

3. és **6. kép 6.** (Zs/16). Szemcsés, keményre égetett, fehéres-szürke színű. Vállán benyomkodott pontsor alatt bekarcolt hullámvonal, majd körbefutó vízszintes vonalak. Lá: 11 cm. 4. periódus.

4. (Zs/1). Fekete színű, szemcsés, keményre égetett. Szá: 13,4 cm. 4. periódus.

5. (Zs/40). Szürke színű, szemcsés, keményre égetett, pereme másodlagosan égett. Szá: 14 cm. 2–4. periódus.

5. kép: Házi kerámia

1. (DNY-i saroktorony, tanúfal melletti sötétbarna habarcs réteg). Szürke, szemcsés, keményre égetett, vállán vízszintesen körbefutó bekarcolt vonalak. Nyak atm: 3 cm, Lá: 18,5 cm. 4. periódus.

2. Két korsófül bütyökkel. (É/III. Ny-i fele, kőomladék elbontása). Tölcséresen kihajló peremű szürke korsó. Peremén belül vízszintesen *simított* vonalak (sötétebb, fényes *simítás*). 4. periódus; (Zs/8). Szürke, világoszöld *mázas*, kívül a máz alatt téglaszínűre égett. Jól iszapolt. 4. periódus.

3. (Zs/23) Sötétszürke, közepesen keményre égetett. Apró kavicsos, lyukacsosra égett, *deformált*. 3. periódus.

4. (Zs/6+7+11). Sötétszürke színű, keményre égetett, apró kavicsos. Felületén *simítás* nyomok. Pereme és vállá *deformált*. 4. periódus.

5. (É/II.b. helyiség 2. agyagszint alatti betöltés, -80 cm). Sárgás-téglaszínű, nagy vastag falú edény töredék. Felül a peremén s az oldalán *bepecsételt* rozetták. Szá: kb. 17 cm. 3. periódus.

⁶⁷ A kerámia csoportokba/periódusokba való besorolás nemcsak a katalógusban szereplő egyetlen edényre, hanem a típusnak az erődön belüli előfordulására vonatkozik.

6. kép: Házi kerámia

1. (É/II.b. vályogtéglás metszettel felső vályogos omladékából). Fehéres-szürke színű, szemcsés, keményre égetett anyagból. Szá: 27 cm, m: 10,7 cm, tá: 11 cm. 4. periódus.

3. (D/III. vörös cserepes, patocsos omladék, déli zárófal előtti rész). Fehéres-rózsaszínű, keményre égetett. Szá: 4 cm, lá: 7,2 cm. 4. periódus.

7. kép: Mázas kerámia

4. (É/II.b. felső habarcsszint alatti sötétbarna rétegben). Oldalfala horpasztott, alja lapos. Téglaszínű, keményre égetett, csillámos. Belül lyukacsosra égett, barna máz. Kívül vörös festés. Peremén két bemélyített vonal fut körbe. Több darabból ragasztva. Szá: 29,5 cm, tá: 22 cm, m: 4,6 cm. 3. periódus.

6. (Zs/40) Vörös színű, bordázott felülettel, barna mázpettyekkel. Szemcsés, keményre égetett, pereme hiányzik, oldalán fülindítás. Lá: 17 cm, nyak átm: 5 cm. 4. periódus.

9. kép: Mázas tálak

1.(Zs/21). Barna színű, keményre égetett, kicsit kavicsos anyagú. Perem alatt bemélyített vonalak futnak körbe. Kívül vízszintes sávokkal simított, belül kopott zöld máz. Szá: 20,4 cm. 4. periódus. Simított változata is van.

2. (Zs/44). Pereme hullámosan tagolt, bekarcolt háromszög és beszürkált pöttyök díszítik. Keményre égetett, vörös színű, máz alatt szürkére égett. Belül barnás-zöld mázas. Szá: 15 cm. 4. periódus.

3. (Zs/55). Vöröses barna színű, keményre égetett, szemcsés, apró fehér kavicsos anyagból. Belül égett, hólyagos máz, színe kérdéses. Szá: 17 cm. 3–4. periódus. Házi kerámia változata is van.

4. és **7. kép 1.** (Zs/58). Kívül sötétvörös színű, törése szürke. Belül fényes, barnás-zöld máz, helyenként feketére égve. Szá: 20 cm. 4. periódus.

5. és **7. kép 3.** (Zs/5). Nyakán bekarcolt hullámvonal fut végig. Anyaga sötétszürke, kívül sárgás-szürkére égett. Belül a peremén zöld máz, mely a tál belsejében feketés-sötétzöldre égett. Keményre égetett, anyagában nagyon apró kavicsok. M: 4 cm, szá: 16 cm, tá: 5,3 cm. 4. periódus. Házi kerámia kivitelben is létezik.

6. (Zs/4). Felülete vöröses-barna, anyaga szürke, jól iszapolt, közepesen keményre égetett. Belül és gallérján zöldes-barna, fényes máz, kívül ráfolyt, kicsit világosabb, vékonyabb máz. Szá: 26 cm. 4. periódus.

7. (Zs/2). Vöröses-szürke színű, másodlagosan égett. Keményre égetett, peremén sötétbarna máz és bekarcolt hullámvonal. Szá: 28 cm. 3. periódus.

8. és **7. kép 2.** (Zs/42). Téglaszínű, belül barna mázas. Keményre égetett, apró kavicsos anyagú. Szá: 29,4 cm. 2–3–4. periódus.

9. (Zs/56). Kívül narancsvörös, belül szürke színű, belseje és pereme világoszöldes-barnás fényes mázzal. Peremén bekarcolt hullámvonalköteg fut körbe. Szá: 28,4 cm. 4. periódus.

10. (Zs/44). Szürkés-vörös színű, keményre égetett, jól iszapolt. Belül másodlagosan feketére égett máz. Szá: 26,4 cm. 4. periódus.

10. kép: Mázas korsók

1. és **8. kép 2.** (Zs/60). Sötétszürke színű, szemcsés, keményre égetett anyagból. Kívül fényes, zöldes-barna máz, ami helyenként kopott, lyukacsosra égett. M: 19 cm, szá: 4 cm, tá: 6 cm. Kerámia 4. periódus.

2. (Zs/10+Zs/13+Zs/14+Zs/15+Zs/16). Szemcsés, keményre égetett, fehéres-szürke színű. Kívül világoszöld mázas. Nyakán és vállán egy-egy bemélyített vonal fut körbe. Szá: 5 cm fűlsz.: 1,5 cm. 4. periódus.

3. és **8. kép 1.** (Zs/40). Vörös színű, helyenként szürkére égett. Kívül zöld, fényes máz kb. az edény felén, alul csak ráfolyt. Keményre égetett, jól iszapolt. Tá: 4 cm, m: 11 cm, szá: kb. 3 cm. 3–4. periódus.

4. (Zs/9). Rétegesen vöröses-szürkére égett. Kívül barnás-zöld máz. Közepesen keményre égetett, jól iszapolt. Szá: 7 cm. 4. periódus. Házi kerámia változata is van.

5. (Zs/15). Szemcsés, keményre égetett, fehéres-szürke színű. Kívül világoszöld mázzal. Fül átm: 1 cm. 3–4. periódus.

6. és **7. kép 5.** (Zs/23 + 29). Vöröses-szürke színű, keményre égetett. Kívül és peremén sárgás-zöld máz. Szá: 8 cm. 3. periódus.

7. és **8. kép 4.** (Zs/54). Téglavörös színű (belseje a fülnél szürkére égett), máza világoszöld, fül alatt vékony s helyenként hiányzik, talpa is csak foltokban mázas. Keményre égetett, jól iszapolt, egy-két nagyobb kavics kipattogzott a felszínén. Három füléből kettő letört. Ugyanolyan anyagú, mint a 8. sz. majdnem ép korsó. 2. periódus.

8. és **8. kép 3.** (Zs/61). Anyaga rétegesen átégett, belül vörös, máz alatt szürke színű. Keményre égetett, jól iszapolt, helyenként egy-két nagyobb kavics kipattogzott a felszínén. Zöldes-barna, foltosan égett máz. Oldalán több helyen (nyakán, fülnél, hasnál) egy másik edény, égetéskor hozzáragadt talp maradványa (a fülnél lévő rész be is nyomódott). Pereme és füle egyenes vonalban levágva. Felületén bekarcolt vonalak és tűzdelt sorok váltják egymást. Meglévő m: 26 cm, nyak átm: 5 cm, tá: 8,2 cm. 3–4. periódus.

11. kép: Mázas fazék (1) és simított felületű kerámia (2–5).

1. (Zs/25+ Zs/26+Zs/29). Szemcsés, keményre égetett. Sötétszürke színű, törése világos, edény másik fele sárgás-szürke színű. Foltosan égett. Peremtől lefelé kb. hasig mázas, alatta csíkokban ráfolyt. A máz világoszöld, foltosan feketére és hólyagosra égett. Az egész edény másodlagosan égett. Szá: 12,2 cm, m: 23 cm, tá: 9 cm. 3–4. periódus.

2. (Zs/40). Szürke színű, kívül fényes fekete, **össze-függő, vízszintes simítás.** Szá: 15,8 cm. Forma 3–4. periódus. Kivitel 4. periódus.

3. (Zs/47). Sötétszürke, keményre égetett, kavicsos, mészszemcsés. Felülete kicsit fényes, simított (kopott). Szá: 19,2 cm. 4. periódus.

4. (Zs/48). Rétegesen égett, világosbarna–szürke–barna színű. Kívül fényes, anyagnál kicsit sötétebb, függőleges besimítás. Csillámos, jól iszapolt, nem keményre égetett anyagból. Szá: 18 cm. 4. periódus.

5. (Zs/47). Feketés–szürke színű, pereme másodlagosan égett. Csillámos, közepesen keményre égetett anyagból. Kívül **fényes, összefüggő fekete simítás**. Szá: 12,6 cm. 4. periódus.

12. kép: Besimított díszítésű edények (4. periódus).

1. (É/IIb. Helyiség, habarcsos padló alatt). Puha anyagból készült, barnás–szürke színű. Vállán vastagvonalas besimított rácsminta. Szá: 28 cm.

2. (Zs/6). Szürke színű, nem keményre égetett, csillámos anyagból. Perem alatt egy sávban vékonyvonalas besimított zeg–zúg minta (bv: 0,1 cm), borda simítva, majd alatta besimított rácsminta (bv: 0,2 cm). Besimítás anyaggal egyszínű. Szá: 18,4 cm.

3. (DNY-i torony, K-i zárófal falon belül, tapasztás felett). Világosszürke, egyik darabja kívül sötétszürke színű, pereme foltosan, másodlagosan feketére égett. Kívül függőleges sávokkal, szinte összefüggően besimított. Besimítás fényes, anyaggal egyszínű. Közepesen keményre égetett, jól iszapolt. Szá: 8 cm.

4. (DNY-i saroktorony, felső agyag felület és omladék réteg találkozása). Sötétszürke színű, fényes, sötétebben besimított, függőleges vonalakkal a nyakán. Csillámos, keményre égetett. Szá: 7,5 cm.

5. (Zs/3). Szürke színű, kívül-belül sötétebbre égett. Anyaga csillámos, jól iszapolt, közepesen keményre égetett. Kívül-belül sötét, **fekete, fényes, függőleges vonalakkal besimított**, füle függőlegesen simított. Szá: 8,2 cm

6. (Zs/32+33). Kívül sötét, belül világosszürke színű, szemcsés, keményre égetett, nagyon csillámos anyagból. Nyakán és vállán vékony vonalás besimított rácsminta. Besimítás anyaggal egyszínű, helyenként kicsit sötétebb. Hasán fényes, függőleges vonal, összefüggő besimítás. Szalagfüle egyosztatú, kopott, függőlegesen simított lehetett. Szá: 7 cm, m: 24,8 cm, tá: 8 cm. A forma mázas kivitelben is előfordul.

7. (Zs/3). Világosszürke színű. Jól iszapolt, anyagában egy-két mészszemcsé és kipattogzott lyuk. Pereme és gallérja vízszintesen simított, peremén besimított hullámvonal. Szabálytalan, magas, sűrű hullámvonal, elég vastagvonalas (bv: 0,2 cm). Besimítás anyaggal egyszínű, egész kicsit sötétebb, fényes. Szá: 11 cm.

8. (D/III. h. nyugati fele, szürke agyag szint felett). Vöröses–barnás–szürke színű. Nyakán függőlegesen besimított sávok között besimított függőleges hullámvonal. Szá: 9 cm.

9. (Zs/5–6–7–8,10–11, 14, 16, 18). Vöröses–barna színű, némelyik töredéke szürkére égett. Közepesen keményre égetett, nagyon csillámos anyagú. Nyakán függőlegesen simított vonalak, vállán vastagvonalas, szabá-

lyos rácsminta (bv: 0,3 cm). Besimítás fényes, anyaggal egyszínű. Szá: 14 cm, lá: 22 cm.

10. és **15. kép 2** (Zs/53+32: hasonló minta és besimítás, de nem illik össze). Barnás–szürke színű, jól iszapolt, csillámos anyagból. Peremén és kívül vízszintes, fényes, sötét simítás. Vállán két sávban, bemélyített simított vonalak között besimított zeg–zúg minta. Besimítás **fényes, fekete**, anyagnál sötétebb. Simítás alatt matt felület. Szá: 10 cm.

13. kép. Nagyméretű korsók simított és besimított díszítéssel (4. periódus).

1. (Zs/10+7+8+16). Sötétszürke színű, egyik töredék feketébbre és foltosan barnára égett. Jól iszapolt, nem keményre égetett. Pereme a gallérig vízszintesen simított, alatta összefüggő, függőleges, néha vízszintes, fényes, simítás. A **simítás fényes fekete**. Szá: 14 cm, fülsv: 4 cm, fülv: 2 cm, Lá: 30 cm (a fülindításnál). Meglévő magasság fül alapján 18 cm.

2. (Zs/17+18+11–16+5–9+3). Világosbarna színű, közepesen keményre égetett, jól iszapolt. Felületén egy-két lyuk, kipattogzott kis kavics vagy mészszemcsé helye. Kívül, a galléros nyak (borda) felett vízszintes simítás, a bordán besimított, vékony hullámvonal fut körbe. Nyakán, a fül alatt nincs simítás, kétoldalt függőleges, összefüggő simított sáv s ezek között vízszintes simítás látható. A válltörésnél erőteljes vízszintes simított vonal, alatta besimított rácsminta kezdődik s ezt alulról egy ugyanolyan erősen simított, vastag, vízszintes simítású vonal zárja le. Hasán vízszintes, összefüggő simítás, ami az edény alsó részén megszűnik, és matt felület lesz. Vékonyvonalas, szabálytalan rács. Besimítás fényes, anyaggal egyszínű. Törés után másodlagosan égett némelyik darab. Bv: 0,1–0,15 cm. Lá: 33 cm, meglévő m: 31 cm.

14. kép. Besimított díszítésű töredékek (4. periódus).

1. (Zs/3). Bikónikus tál oldal töredéke. Fala többszörösen tagolt, ezekben a sávokban függőlegesen besimított vonalak. Edény alsó része vízszintesen simított. Világosbarna színű, törése helyenként szürkére égett. Közepesen keményre égetett, jól iszapolt, csillámos anyagú. Besimítás anyaggal egyszínű, fényes. Bv: 0,1–0,15 cm, lá: 17 cm.

2. (D/III. h. B/2 vörös, égett omladék). Vöröses–barna színű, anyaga csillámos, kavicsos, hólyagosra égett. Nyakán függőleges besimított sávok, a sáv széleit sötétebb, mélyebb besimítás határolja. Vállán bemélyített vonal alatt, körbefutó besimított hullámvonal. Hasa és alsó fele vízszintesen simított. Besimítás vastagvonalas, fényes. Lá: 27 cm.

3. és **15. kép 3** (Zs/59). Szürke színű, jól iszapolt, közepesen keményre égetett. Kívül fényes, vízszintesen simított sáv felett dupla vonalokból képzett besimított háromszögek. Besimítás sötétebb, kicsit fényes. Lá: 28 cm.

4. és **15. kép 4** (Zs/8+9+10). Barnás–szürke színű. Nem keményre égetett, jól iszapolt. Kívül fényes, anyaggal egyszínű besimítás. Függőleges vonalak két oldalán

sűrű sorokban futó vízszintes hullámvonal ill. egyedi motívum. Lá: 29 cm.

5. (Zs/6). Sötétszürke színű, keményre égetett, apró kavicsos, csillámos anyagú. Kívül besimított, fényes, fenyő? minta (függőleges vonal egyik oldalán sűrű, vízszintes hullámvonalak, másik oldalon kacsaringós végű vonalak). Besimítás anyaggal egyszínű. Bv: 0,2 cm, lá: 18 cm.

6. (Zs/3). Sötétszürke színű, keményre égetett, apró kavicsos, mészszemcsés és csillámos anyagból. Kívül anyaggal egyszínű, fényes besimítás. Egyedi motívum: felül függőleges vonalak, alatta szabálytalan ívekből álló minta, talán egy állat feje, ill. a farka. Lá: 19 cm.

7. és **15. kép 5** (Zs/3+ D/III. helyiség, bejárat mellett az É-i fal közelében, köves agyagos felületből). Barnás-szürke, belül vöröses színű, helyenként sötétebbre égett feketés folttal. Anyaga csillámos, egy-két apró kavicsal, jól iszapolt, közepesen keményre égetett. Felületét, mint ha még nedves állapotban sűrűn vonalkázott anyaggal (gyékény?) egyengették volna el. Nyakán/vállán vízszintes simítás alatt besimított, dupla soros ívek. Besimítás anyaggal egyszínű, fényes. Lá: 22,5 cm. Hasán és talp részén kívül, besimított vízszintes sáv alatt, függőleges sávok és ferde sávokból álló háromszögminta váltakozik. Lá: 26 cm, tá: 12,4 cm, rekonstruált magassága kb. 30–35 cm.

8. és **15. kép 1.** (Zs/57). Sötétszürke színű, csillámos, keményre égetett. Kívül **fényes, fekete besimítás**. Az edény nyakán függőlegesen simított sávok, alatta rácsminta, majd függőleges sávok. Hasán vízszintes simítás kezdete. Lá: 15 cm.

9. (Zs/1). Feketés-szürke színű, törése vöröses. Közepesen keményre égetett, csillámos, nagyon apró kavicsos. Kívül **fekete, fényes** simítás, belül besimított rácsminta. Besimítás fényes, anyaggal egyszínű. Tá: 18 cm.

16. kép: Kézzel formált kerámia

1. (Zs/11). Kézzel formált, fekete színű, törése világosabb, vöröses, csillámos, rosszul iszapolt. Szá: 20 cm. 4. periódus.

2. (Ny/I.h. északi fele, bejárat szint). Lassú korongolt. Barna színű, jól iszapolt. Kívül-belül simított felülettel. Szá: 16 cm, m: 7,7 cm, tá: 9,5 cm. 3. periódus.

3. (Zs/60). Barna színű, foltosan sötétebbre égett. Ép edény. Tá: 6 cm, m: 3 cm, szá: 8,5 cm. 4. periódus. 4. periódus.

4. (Zs/21+36). Kézzel formált, fekete színű, kavicsos, durván kidolgozott. Szá: 10 cm. 1, 3–4. periódus.

5. (Zs/49+44+47). Lassú korongon készült. Belül vörös, kívül feketés-vörösre égett. Nagyon kavicsos, csillámos, apró lyukacsos. Szá: 14 cm, m: 20 cm, tá: 9,2 cm. 4. periódus.

6. (Zs/12+47). Kézzel formált, barnás-szürke színű, csillámos, közepesen keményre égett. Vállán ferde, kicsit bemélyített sávok (felület kidolgozási technika s nem díszítés!). Szá: 8,5 cm. 3–4. Periódus.

7. (Zs/44). Kézzel formált, barnás-szürke színű, apró kavicsos, elég jól kidolgozott. Szá: 14 cm. 4. periódus.

8. (Zs/44+45). Lassú korongolt. Keményre égetett, csillámos, belül fekete, kívül foltosan vöröses-sárgára égett. Kívül-belül sóprús díszítés. Szá: 17 cm, tá: 8,5 cm, m: 21,5 cm, fv: 0,7 cm. 4. periódus.

RÖVIDÍTÉSEK A KATALÓGUSBAN

Bv: besimított vonal vastagsága

Lá: legnagyobb átmérő

Lh: lelőhely

Lk: lassú korongolt

M: magasság

Szá: szájméret

Tá: talpméret

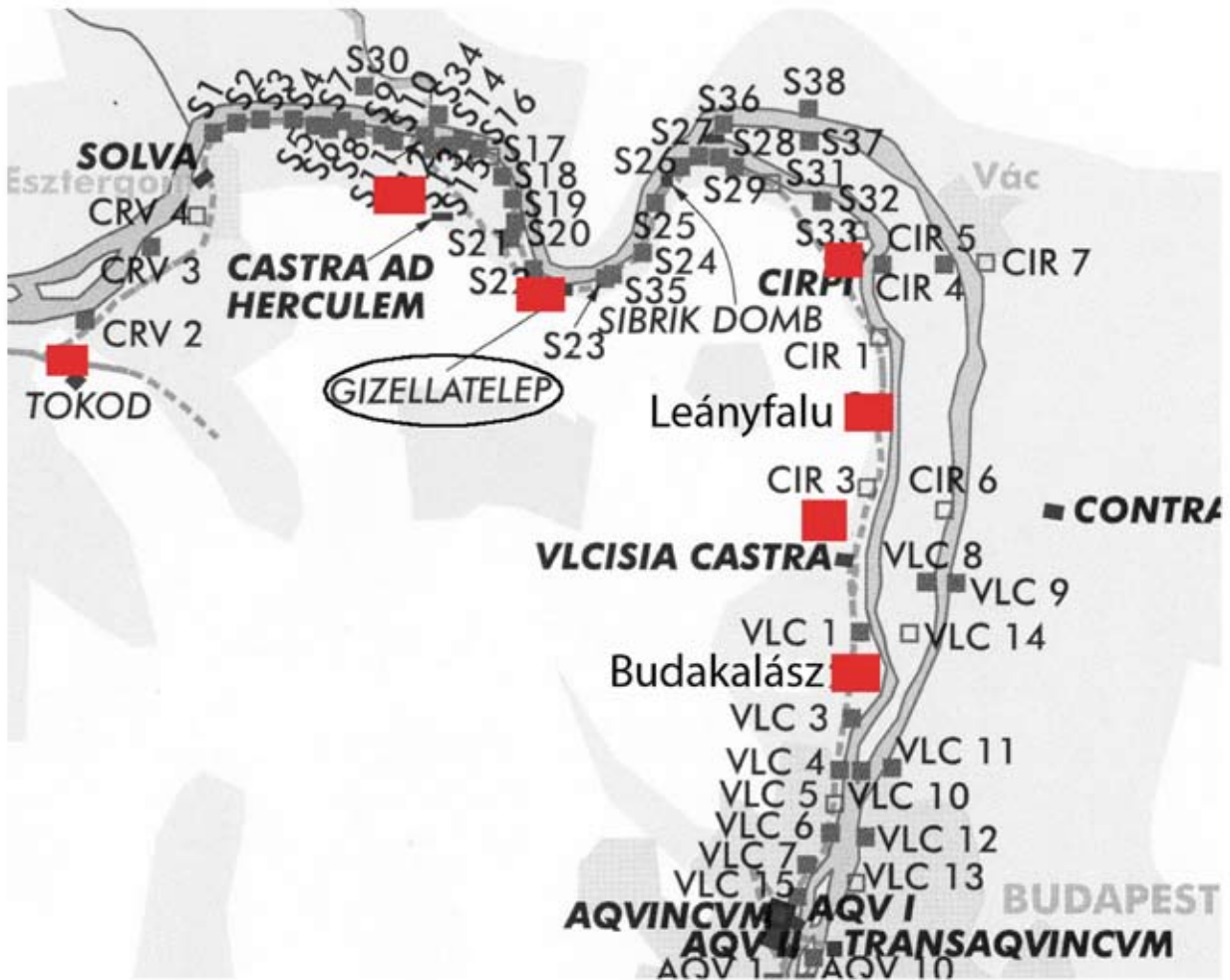
Irodalom

- BARKÓCZI 1988 Barkóczy, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. Budapest 1988.
- BICHIR 1973 Bichir, Gh.: *Cultura Carpică*. Biblioteca de Arheologie 20. București 1973.
- BÓNA 1993 Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik* (Das Hunnenreich). Budapest.
- BÓNIS 1991 Bónis, É.: Glasierte Keramik der Spät Römerzeit aus Tokod. *ActaArchHung* 43 (1991) 87–150.
- BRUKNER 1981 Brukner, O.: *Rimska Keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Pannonie*. DissMonSADJ XXIV (1981). Beograd.
- Ciglenečki 1984 Ciglenečki, S.: Die Keramik des 4–6. Jh. von Gradec, Tinje und Korinjski hrib Slowenien. *ArchA* 68 (1984) 313–328.
- ELSCHEK 2004 Elschek, K.: Siedlungslandschaft des 4. Jhs. N.Chr. nördlich von Carnuntum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung. *ŠtZ* 36 (2004) 239–255.
- FRIESINGER – KERCHLER 1981 Friesinger, H. – Kerchler, H.: Töpferofen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Beitrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.– 6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. *ArchA* 65 (1981) 193–266.
- GINDELE – ISTVÁNOVITS 2009 Gindele, R. – Istvánovits, E.: *Die römische Siedlung von Csengersima–Petea*. Satu Mare 2009.
- GRÓF 1992 Gróf P.: Népvándorláskori vonatkozások egy késő római erőd és temető feltárásának kapcsán. *JAMÉ* (1992) 129–144.
- GRÓF – GRÓH 2006 Gróf P. – Gróh D.: *Visegrád római emlékei*. Altum Castrum VI (2006) 15–42.
- GRÓH 2000 Gróh D.: A Visegrád–Gizellamajori római erőd rétegvizonyainak építéstörténeti vonatkozásai. In: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs, (szerk.): *Hadak útján (A Népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája)*. Szeged, 2000, 27–33.
- GROH – SEDLMAYER 2002 Groh, S. – Sedlmayer, H.: *Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997*. RLÖ 42, Wien 2002.
- GRÜNEWALD 1979 Grünewald, M.: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum*. RLÖ 29, Wien 1979.
- LÁNYI 1981 Lányi, V.: Die graue spätrömische Keramik von Tokod. In: Mócsy, A. (Hrsg.): *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Budapest 1981, 73–120.
- MAGRINI – SBARRA 2005 Magrini, Ch. – Sbarra, F.: *Le Ceramiche invetriate di Carlino*. Ricerche di Archeologia Altomedievale e medievale 30 (2005).
- MIKLÓSITY SZŐKE 2008 Miklósi Szőke M.: Késő római mázas kerámia Brigetio legiótáborából. *KEMK* 12 (2006–2008) 159–196

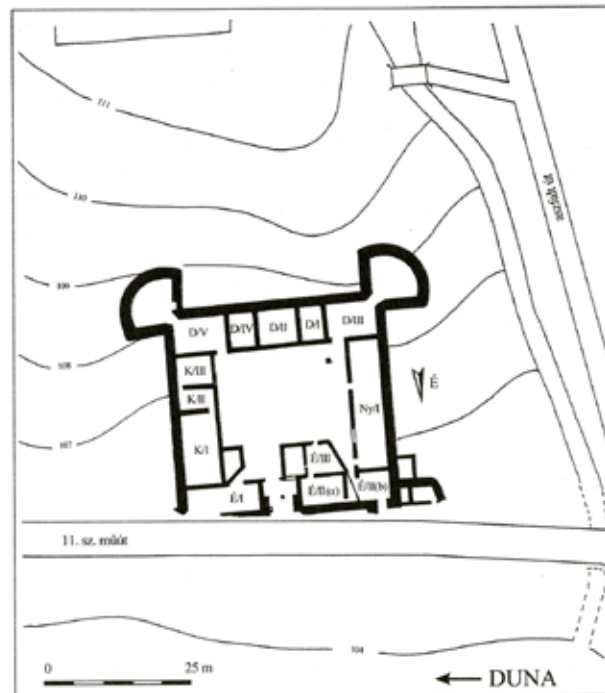
- NÁDORFI 1992 Nádorfi, G.: Glasierte Keramik in spätrömischen Gräberfeldern Pannoniens. In: *Glasierte Keramik in Pannonien*. Székesfehérvár 1992, 45–51.
- OTTOMÁNYI 1989 Ottományi, K.: Late Roman pottery. In: Gabler, D.: *The Roman fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian Limes*. BAR Int. Ser. 531/I–II. Oxford 1989, 482–571.
- OTTOMÁNYI 1991 Ottományi K.: Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból. *StComit* 22 (1991) 5–144.
- OTTOMÁNYI 1996 Ottományi, K.: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót–Malompaták. *ActaArchHung* 48 (1996) 71–133.
- OTTOMÁNYI 1999a Ottományi K.: Későrómai kerámiagyártás a Dunakanyarban. Kutatások Pest megyében. Tudományos Konferencia II. 1998. *Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 5. Szentendre 1999, 25–47.
- OTTOMÁNYI 1999b Ottomány, K.: Late Roman pottery in the Dunabogdány camp, *Antaeus* 24 (1997–1998) 1999. 333–373, 726–738.
- Ottományi 2004 Ottományi K.: A Budakalász–Luppacsárdai őrtorony késő római kerámiája. *StComit* 28 (2004) 265–295.
- Ottományi 2008 Ottományi K.: Késő római – kora népvándorlás kori település részlet Biatorbágyról. *ArchÉrt* 133 (2008) 133–197
- Ottományi 2009 Ottományi, K.: Eingeglättete Gefäße aus der letzten Periode der Siedlung von Budaörs. In: Biró, Sz. (szerk.): *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr 2009, 411–442.
- Ottományi 2011 Ottományi K.: Késő római mázas kerámia a budaörsi telepen. *Ar-rabona* 49/1, 2011, 263–290.
- Ottományi 2014 Ottományi, K.: Veränderungen des Töpferhandwerks in der ersten Hälfte 5. Jhs. auf Grund des Keramik von Befestigung Visegrád–Gizellamajor. In: Vida, T. (Hrsg.): „*Romania Gothica*” (előkészületben).
- Ottományi – Mester – Mráv 2005 Ottományi K. – Mester E. – Mráv Zs.: *Antik Gyökereink. Budaörs múltja a régészeti leletek fényében*. Budaörs 2005.
- Peškař 1983 Peškař, J.: Sídlištní keramika z doby stekování národu ve Velkých Nemicích (Die Siedlungskeramik aus der Völkerwanderungszeit in Velké Nemčice). *PamArch* 74 (1983) 175–223.
- PIRLING 1995 Pirling, R.: Die glasierte Keramik des 4. Jahrhunderts aus Krefeld-Gellep – Ein Überblick. *Alba Regia* XXV (1995) 11–14.
- STUPPNER 2008 Stuppner, A.: Bemerkungen zu den vorlangobardischen Funden im mittleren Donauraum. In: Bemmman, J. – Schmauder, M. (hrsg.): *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11 (2008) Bonn, 286–297.
- TEJRAL 1985 Tejral, J.: Spätrömische und Völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren. *ArchA* 69 (1985) 105–140.
- TOMKA 2004 Tomka, P.: Kulturwechsel der spätantiken Bevölkerung eines Auxiliarkastells: Fallbeispiel Arrabona. In: Friesiger, H. – Stuppner, A. (Hrsg.): *Zentrum und Peripherie — Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*. Wien, 2004, 389–409.

- VADAY 1994 Vaday, A.: Late Sarmatian Graves and Their Connections within the Great Hungarian Plain. *SlA* XLII/1 (1994) 105–124.
- VAGALINSKI 1999 Vagalinski, L.: Spätromische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik mit eingeläuteter Verzierung südlich der unteren Donau (Bulgarien). In: Gomolka-Fuchs, G.(Hrsg.): *Die Sîntana de Mureş–Černjachov-Kultur*. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995 (Bonn 1999) 153–178.
- VAGALINSKI 2011 Vagalinski, L.: Late antique Barbarian wheel-made Pottery south of the Lower Danube. In: Bemann, J.– Hegewisch, M.– Meyer, M.– Schmauder, M. (Hrsg.): *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums*. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009. Bonn 2011, 485–489.
- WINDL 1996 Windl, H.: Siedlungsspuren des 5. Jhs. in Schletz, BH. Mistelbach. NÖ. *Zalai Múzeum* 6 (1996) 23–34.
- VISY 2003 Visy, Zs. (ed.): *The Roman Army in Pannonia*. Pécs, 2003.

Képek

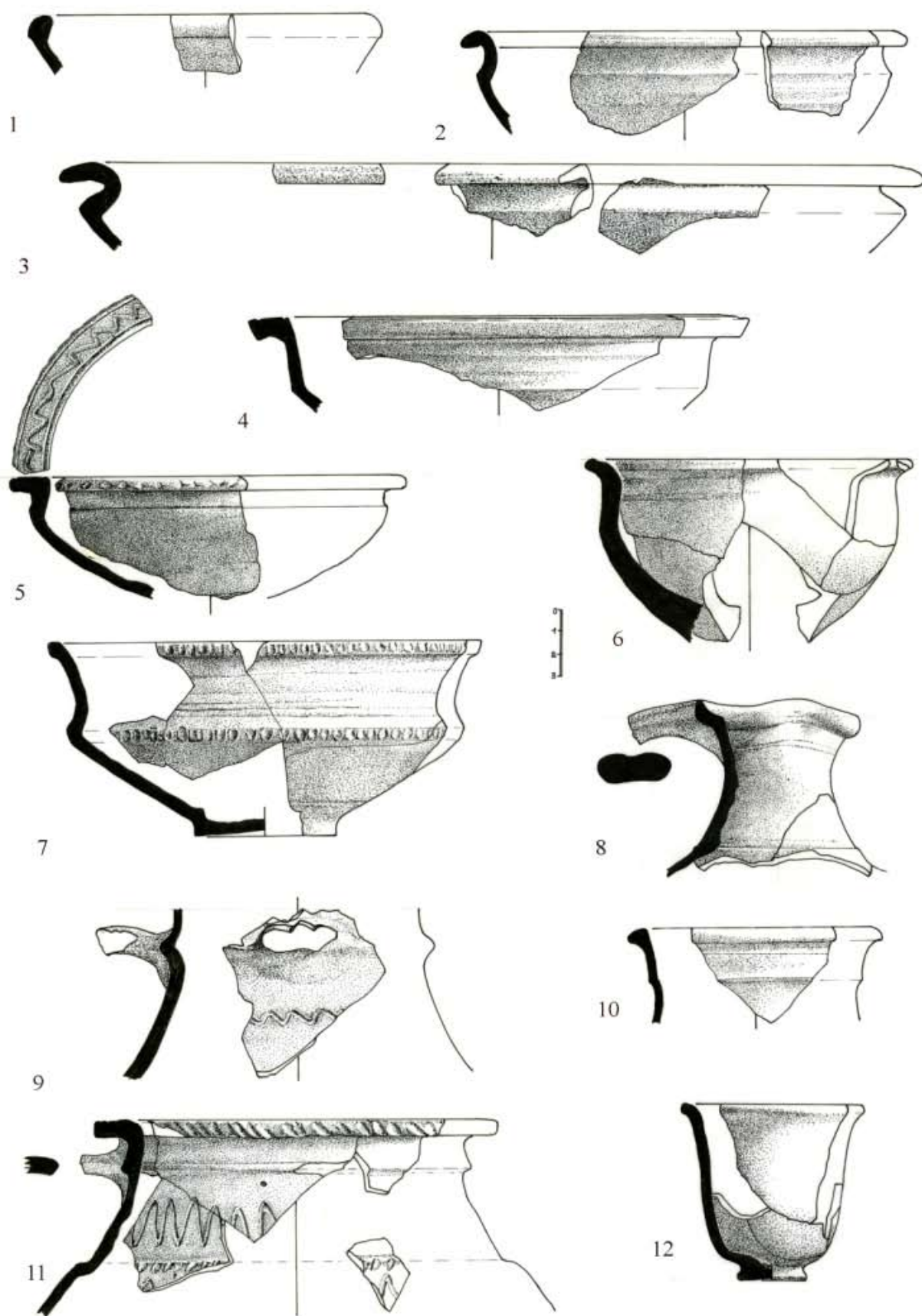

1.

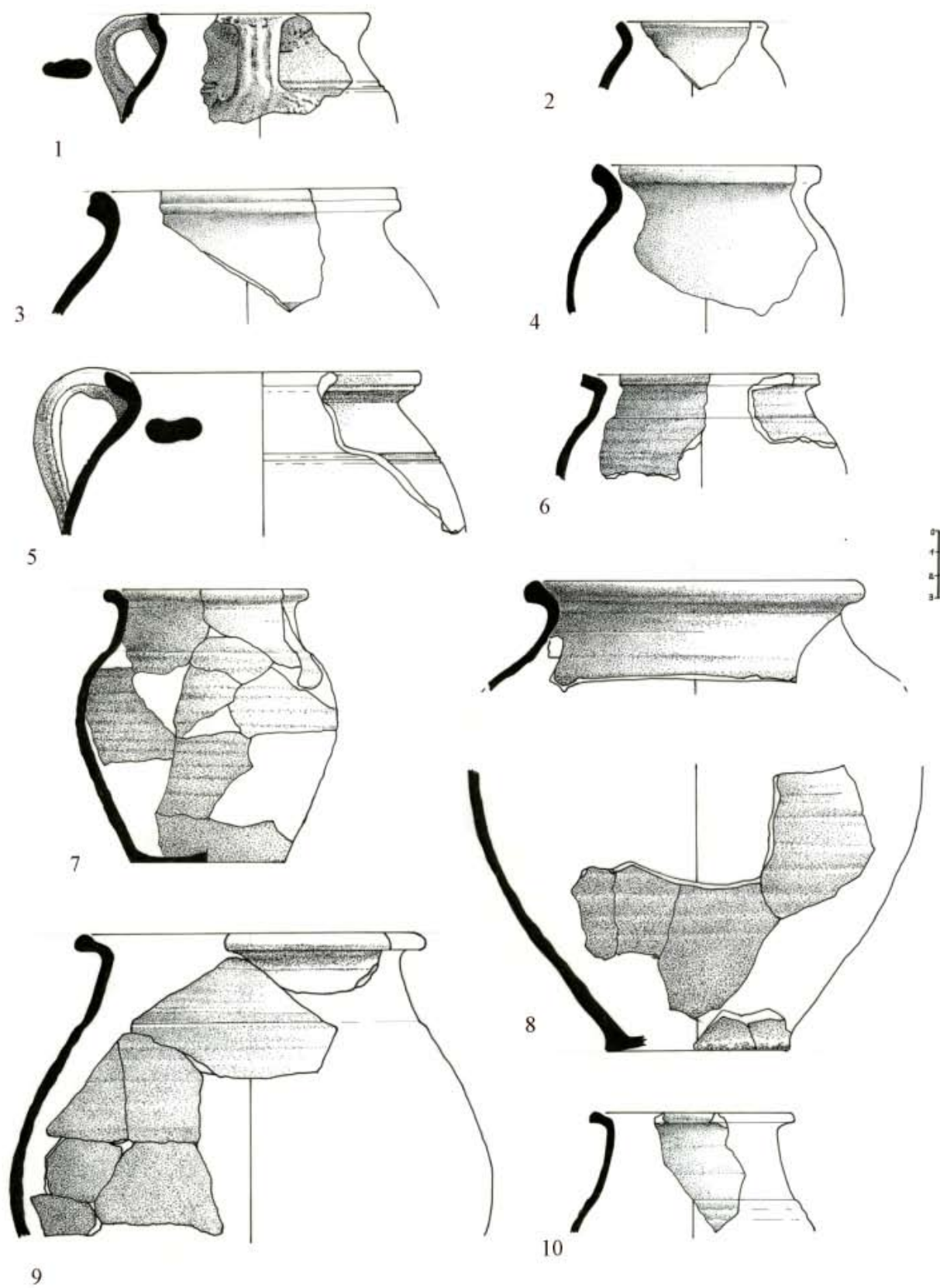

2.

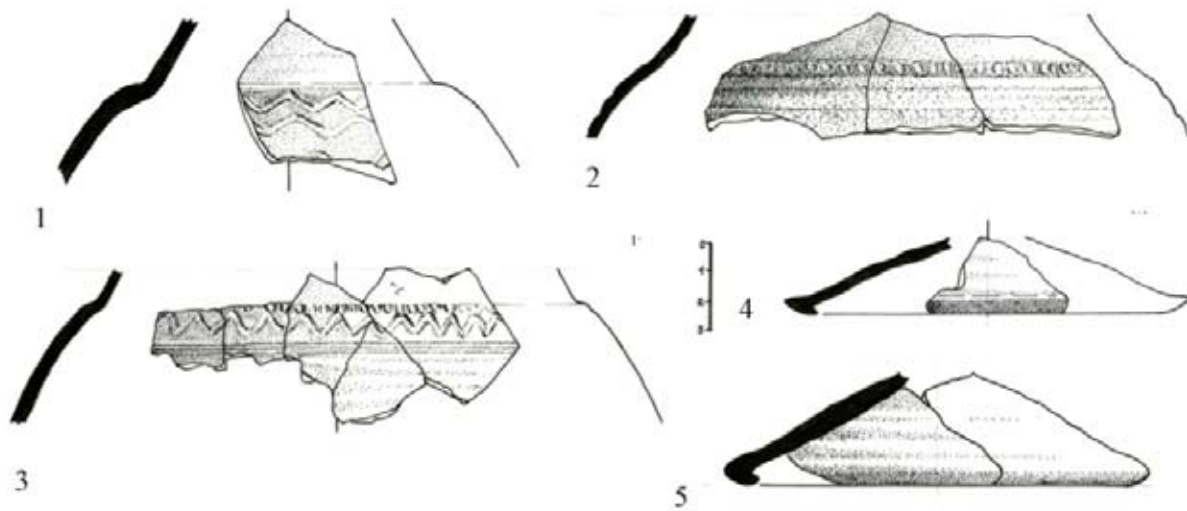
1. kép 1: A valériai limes szakasz a 4. században, Tokod és Aquincum között; 2: A Visegrád–Gizellamajori kiserőd alaprajza (GRÓH 2000, 1. kép).

2. kép Házi kerámia. 1–7: Tálak; 8–11: Korsók; 12. Pohár.

3. kép Házi kerámia. Bögrék és fazekak.

4. kép Házi kerámia. 1–3: Válltöredékek bekarcolt díszítéssel; 4–5: Fedők.

5. kép. Házi kerámia. Hagyományos, késő római formák. 3–4: Rontott kerámia; 5: Bepecsételt díszítés.

1

2

3

4

5

6

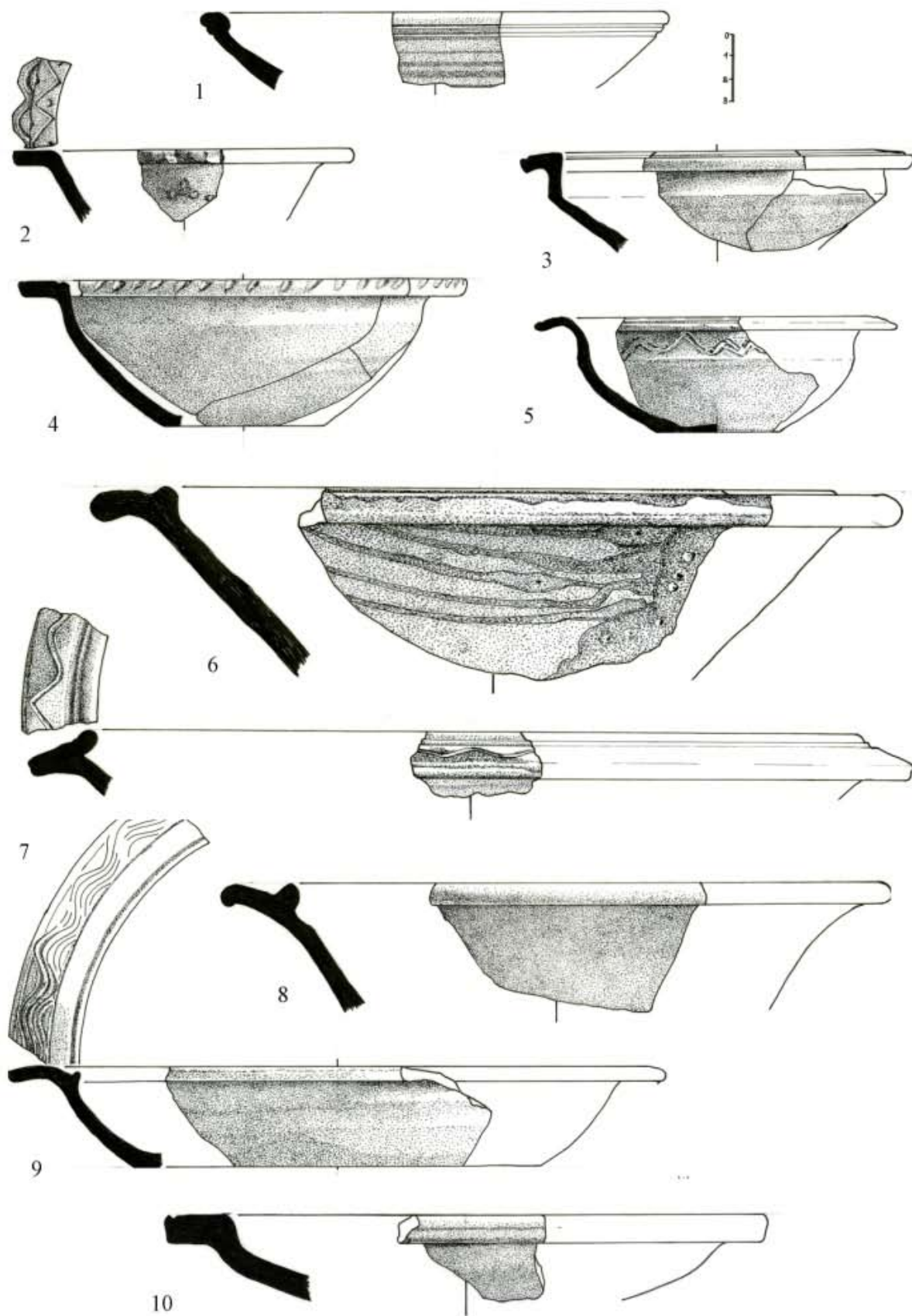
6. kép Házi kerámia. Új formák és díszítések.

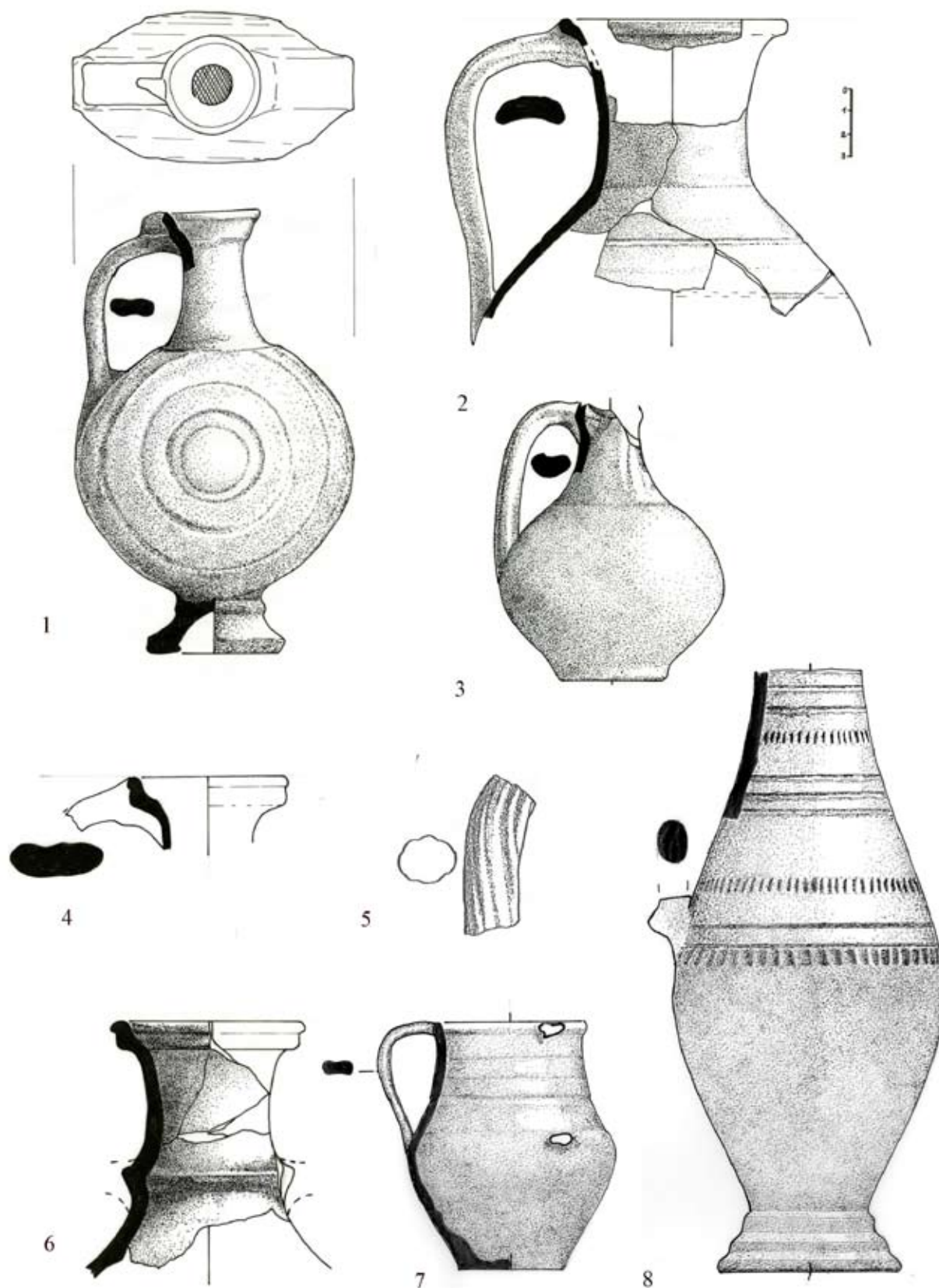
7. kép Mázas kerámia. 1–4: Tálak és tányérok; 5–6: Korsók.

8. kép Mázas korsók.

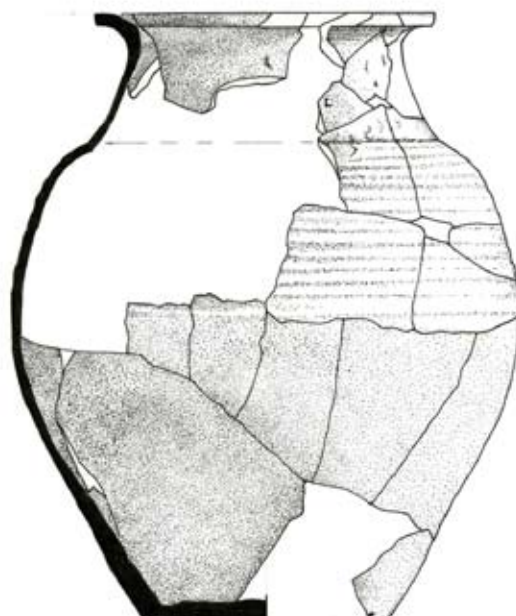
9. kép Mázas tálak és tányérok.

10. kép Mázas korsók.

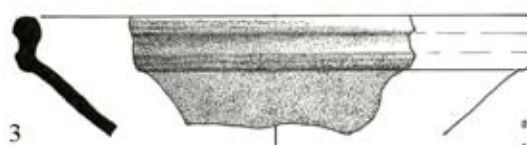
1

1a

2

3

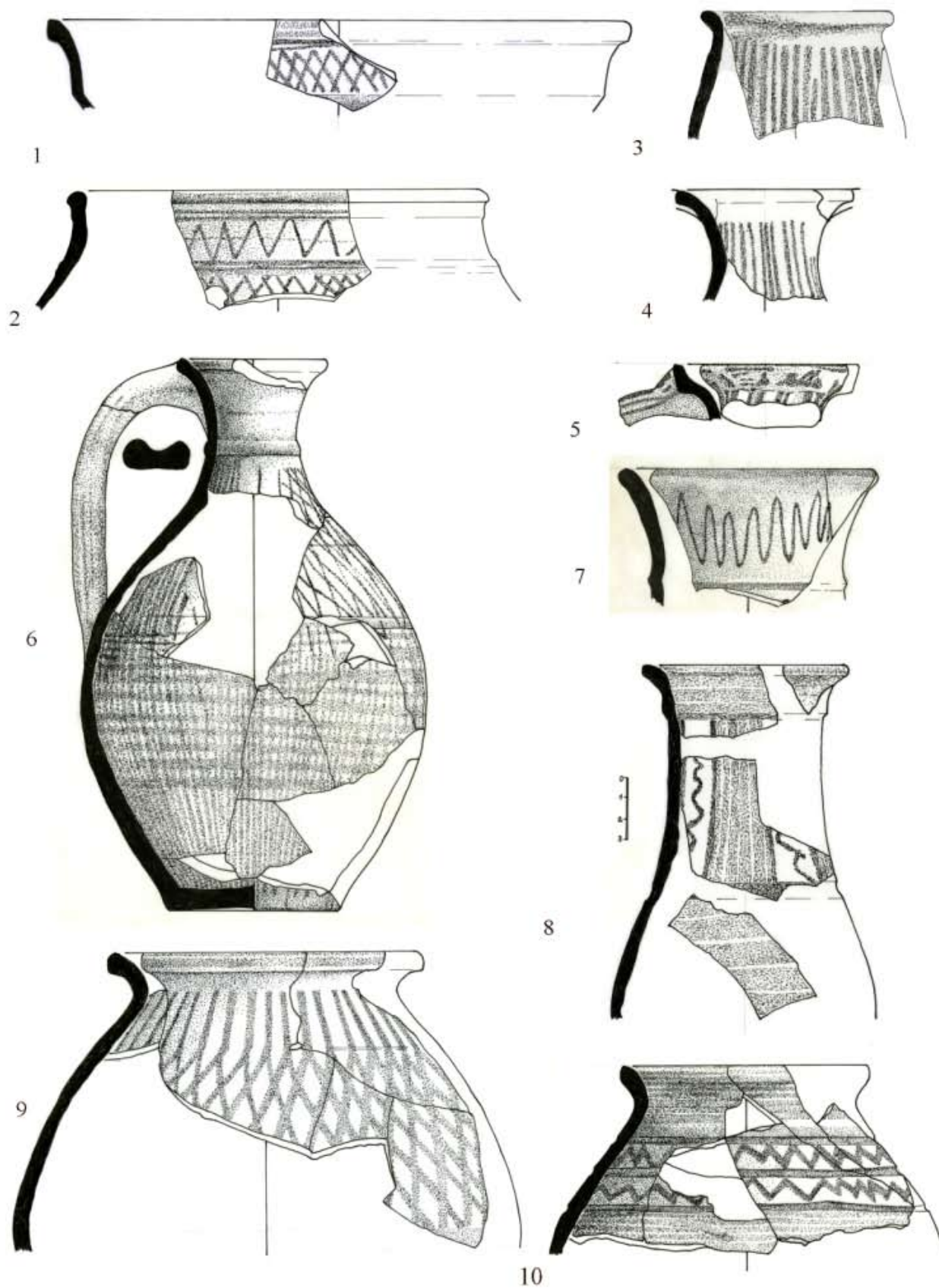

4

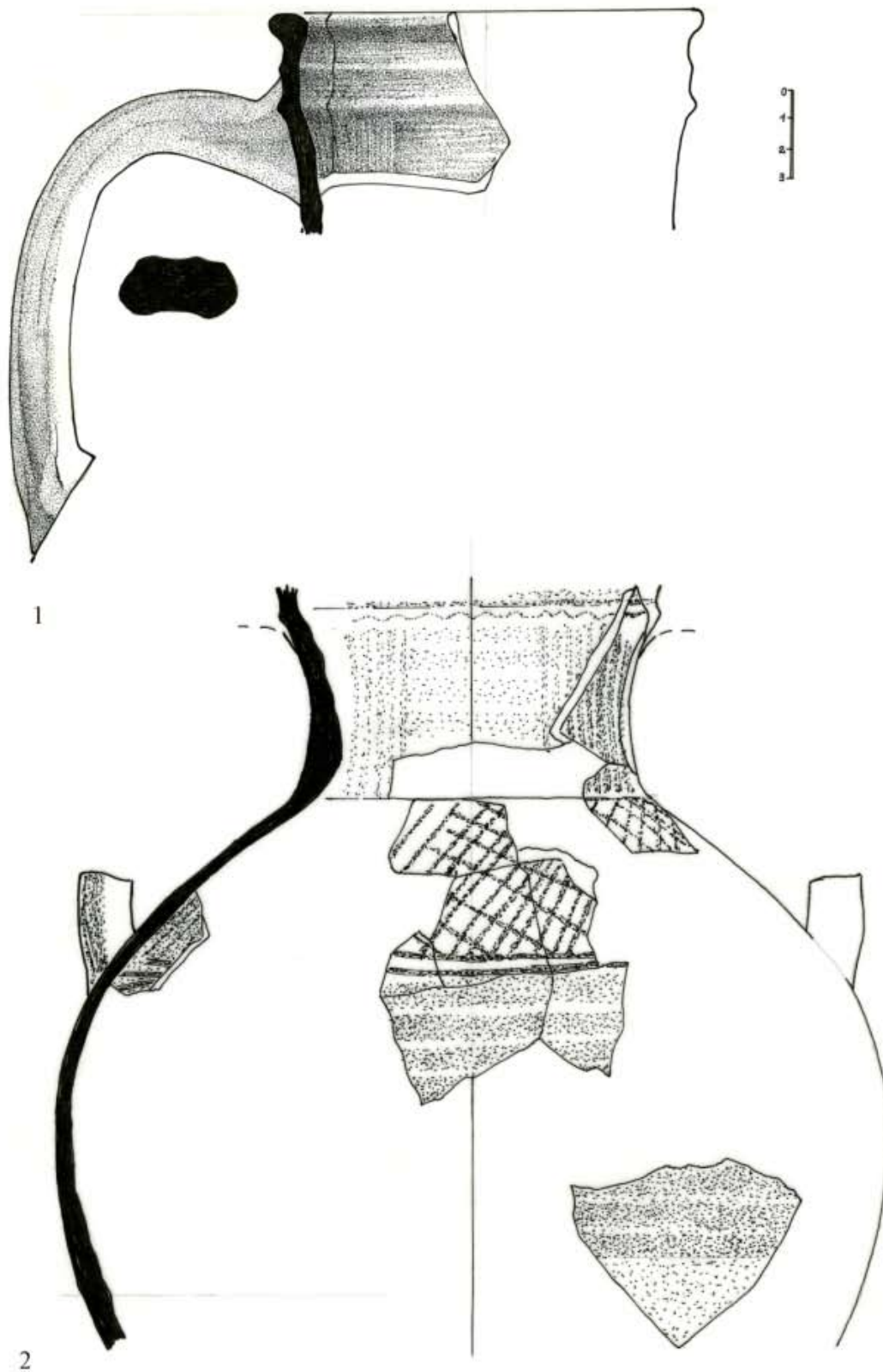

5

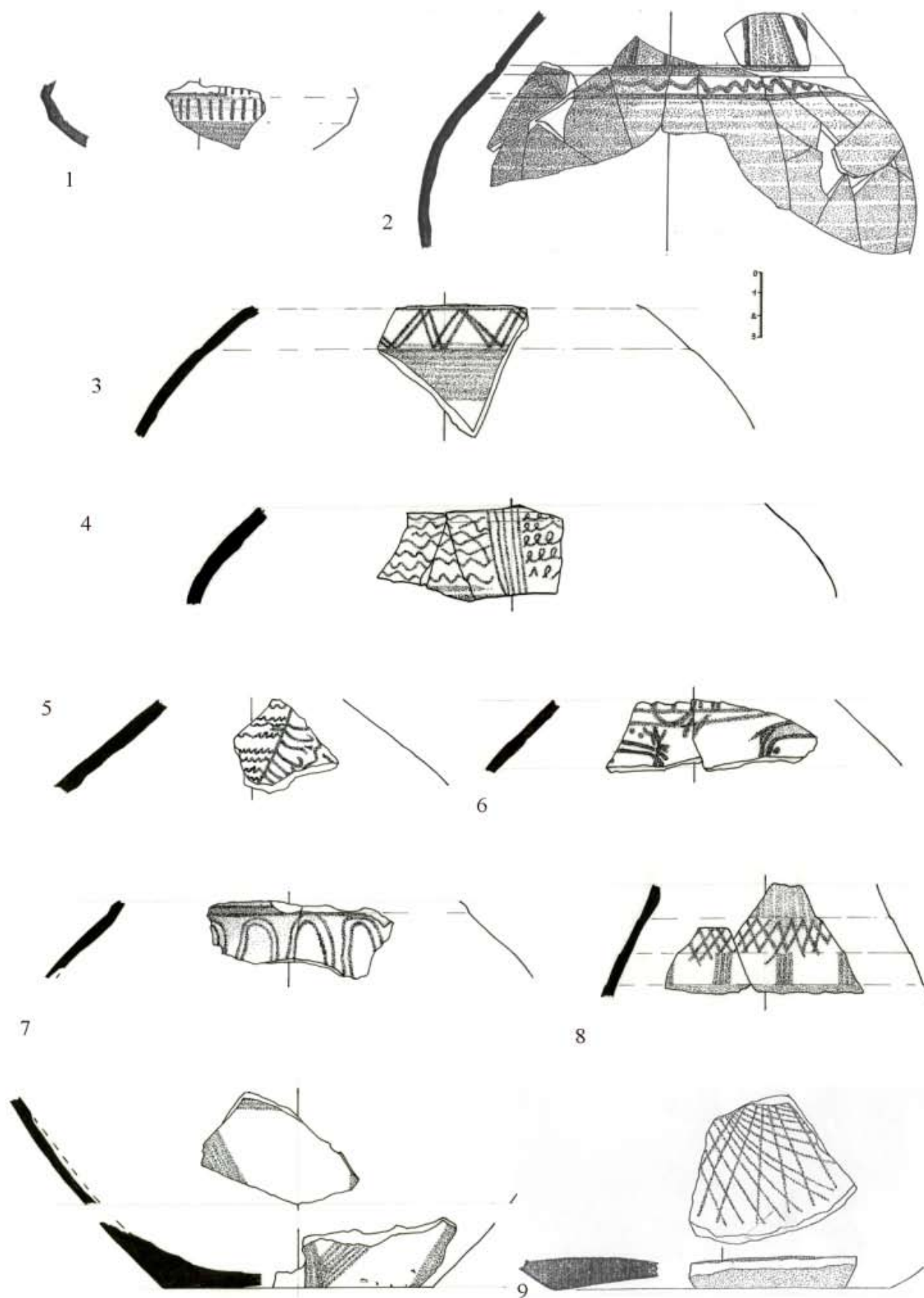
11. kép 1. Mázas fazék; 2–5: Simított felületű edények.

12. kép Besimított díszítésű edények.

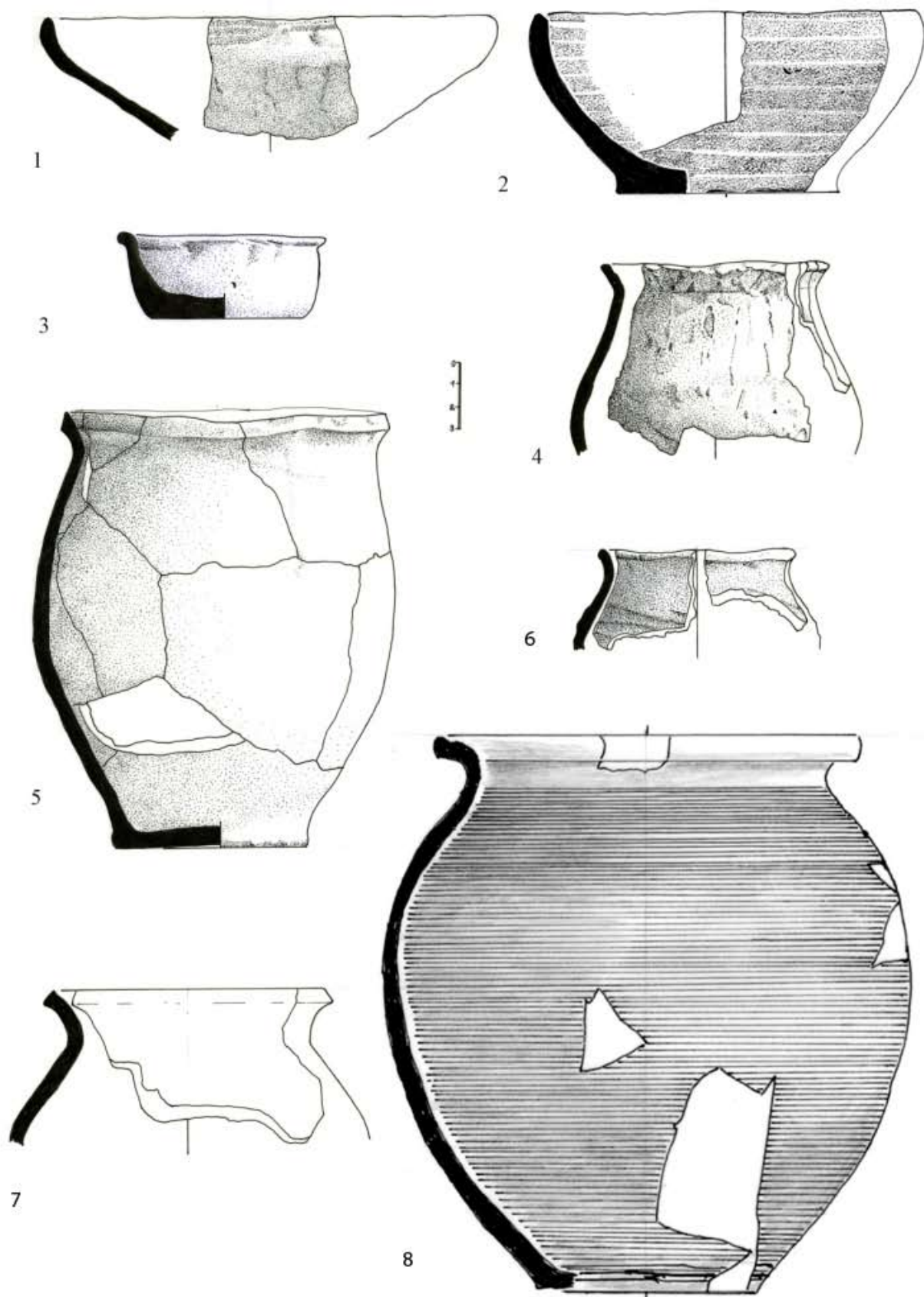
13. kép Nagyméretű korsók, simított és besimított díszítéssel.

14. kép Besimított díszítésű töredékek.

15. kép Besimított díszítésű edények.

16. kép Kézzel formált és lassú korongon készült kerámia.